

державний гуманітарний університет
Інститут психології та педагогіки РДГУ
Психолого-природничий факультет
Кафедра вікової та педагогічної психології

ДИПЛОМНА РОБОТА
Освітній ступінь «Магістр»

НА ТЕМУ:

«Ризикова поведінка як елемент самоподачі у підлітковому віці»

Виконала здобувачка освітнього
ступеня «Магістр» зі спеціальності
053 Психологія,
група МП-61
Ярмошевич Надія Андріївна

Керівник: к. психол. наук, доцент
РДГУ
Осьмак Любов Петрівна

Рецензент: к. психол.н., доц. МЕГУ
імені С.Дем'янчука
Іванюта Ольга Володимирівна

Рівне, 2020 рік

Зміст

Вступ.....	4
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОСОБЛИВОСТЕЙ РИЗИКОВОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	
1.1. Сутність ризику та ризикової поведінки особистості.....	7
1.2. Ризикова поведінка підлітків.....	14
1.3. Підвищення деструктивних впливів середовища	18
Висновки по 1 розділу.....	22
Розділ 2. ОСОБЛИВОСТІ РИЗИКОВОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	
2.1. Методологія та завдання експериментального дослідження.....	24
2.2. Аналіз схильності підлітків до ризикових форм поведінки.....	25
Висновки по 2 розділу.....	48
Розділ 3. КОРЕКЦІЯ НАДМІРНОЇ РИЗИКОВОСТІ ПІДЛІТКІВ	
3.1. Завдання та основні принципи організації розвивально-корекційної роботи з підлітками.....	50
3.2. Формування асертивно-конструктивної поведінки підлітків...	51
Висновки по 3 розділу.....	56
ВИСНОВКИ.....	59
Список використаної літератури.....	64
Додатки.....	69

Резюме

Ярмашевич Н. Ризикова поведінка як елемент самоподачі у підлітковому віці: кваліфікаційна робота Рівне, РДГУ, 2020, 79 с.

У роботі висвітлюються питання сутності ризикової поведінки як особливого різновиду активності людини. Піднімаються питання особливостей вияву ризиковості у підлітковий період онтогенезу. Аналізуються схильності підлітків до різних форм ризикової самопрезентації.

Ризикова поведінка зустрічається у всі вікові періоди, але особливо чітко вона проявляється у підлітковий період, тоді коли біологічно-гормональні переструктурування стимулюють людину до пошуку свого образу, виокремлення свого статусу, побудови презентаційної стратегії. Особливості ризикової поведінки підлітків проаналізовані у роботах психологів, соціологів, криміналістів і педагогів.

Об'єктом дослідження у роботі є ризикова поведінка як особливий різновид активності людини.

Предмет дослідження: ризикова поведінка підлітків.

Мета дослідження – виконати теоретичний і емпіричний аналіз ризикових форм поведінки підлітків.

Робота включає вступ, три розділи, висновки та список літератури

У першому розділі обговорюються теоретичні проблеми ризикової поведінки. У другому розділі здійснено констатацію двох ліній вияву схильностей підлітків до ризику: наявність ознак ризикової поведінки і усвідомлення ними цієї тенденції та наявності у підлітків схильності до провокування ризикових самовиявів друзів.

Ключові слова: ризик, ризикова поведінка, самопрезентація, самоподача, самовияви, провокування, підлітки

Вступ

Поведінка людини – широке, розмаїте явище. Вона має безмежну кількість форм і спрямувань. У кожній життєвій ситуації людина обирає той поведінковий шлях, який, на її думку, є найкращим. На вибір особистісної стратегії впливає багато чинників і суб'єктивного, і об'єктивного характеру. Одним із детермінуючих чинників є особистісні якості та установки людини. Серед них увагу психологів привертає такий феномен як ризиковість та ризикова поведінка. Ризикова поведінка це особливий поведінковий феномен, що виявляється у особливому стилі реагування на проблемні ситуації, це індивідуальний спосіб пристосування та побудови власного життєвого простору. У науці уже зібрано великий обсяг інформації щодо цієї схильності та стилю поведінки. Ризиковість основа самопізнання та саморозвитку. Вона підштовхує людину випробовувати свої можливості, розширяти їх за рахунок внесення у контекст своєї поведінки поведінку ризикового характеру.

Ризикова поведінка зустрічається у всі вікові періоди, але особливо чітко вона проявляється у підлітковий період, тоді коли біологічно-гормональні переструктурування стимулюють людину до пошуку свого образу, виокремлення свого статусу, побудови презентаційної стратегії. Особливості ризикової поведінки підлітків проаналізовані у роботах психологів, соціологів, криміналістів і педагогів.

У наукових дослідженнях аналізуються різні аспекти ризикової поведінки: обговорюються різні точки зору щодо сутності явища (А. Бунас [7]); вивчаються стани і відчуття, які супроводжують цей тип поведінки чи є її результатом (В. В. Черкасова), аналізується особистісний сенс ризику для підлітків різних груп, від спортсменів-екстрималів, до наркозалежних підлітків та тих, чиє ставлення до ризику є досить прохолодним (Ю. Д. Башкина [1-2]). Все ж необхідно зазначити, що проблема ризику і ризикової поведінки не проста. Тому у наукових джерелах ми зустрілися з

думкою про те, що на сьогодні існує певне протиріччя : з однієї сторони, можна констатувати, що завдячуючи великій кількості досліджень проблеми ризику нагромаджено значну кількість знань, з іншого боку, в міру розвитку цих уявлень все виразніше простежуються труднощі при аналізі сутності ризику, його структури, детермінації, визначення компонентів, і т.д. (О.В. Вдовиченко [8]).

Дякуючи психологічним дослідженням виокремлено види ризикової поведінки, основні детермінанти, фактори і чинники, що спричиняють особливий тип поведінки підлітків.

Об'єктом нашого дослідження є ризикова поведінка як особливий різновид активності людини.

Предмет дослідження: ризикова поведінка підлітків.

Мета дослідження – виконати теоретичний і емпіричний аналіз ризикових форм поведінки підлітків

Завдання дослідження:

- виконати аналітичний огляд проблеми ризику та ризикової поведінки особистості.
- встановити рівень схильності підлітків до ризикових форм поведінки;
- виявити особливості ставлень підлітків до ризикових форм особистісного самовияву;
- простежити рівень схильності підлітків до провокування ризикових форм поведінки у однолітків.

Теоретичними основами дослідження стали наступна система теоретичних поглядів : вчення про розвиток особистості Л. І. Божович [5], віковий генезис особистісної самопрезентації Н. В. Корчакова.

Методи дослідження. У роботі використовувалися теоретичні і емпіричні методи. До теоретичних методів, що використані в роботі ми відносимо аналіз, синтез наукової інформації ,її узагальнення і зіставлення. У

комплекс емпіричних методів увійшли : різні види спостережень (включені і опосередковані, опитувальники, шкальні технології, контент аналітична процедура, ранжування, метод діагностики стосунків Т.Лірі, метод діагностики самооцінки.

Для обробки отриманого матеріалу ми використовували методи математичної статистики та графічної презентації.

Апробація. Результати дослідження повідомлялися на засідання секції «Вікова психологія» звітної науково-практичної конференції РДГУ, 2020 р.

Дослідження проводилося на **базі** Дубровицької ЗОШ І-ІІІ ступеня. У роботі брали участь учителі та учні 6 класу, віком $M = 12,5$ р. Загальний обсяг вибірки склав 28 осіб.

Структура роботи: кваліфікаційна робота містить резюме на українській мові, вступ, теоретичний, констатувальний та формувальний розділи з висновками по змісту кожного, висновки, список використаних джерел та додатки. Список джерел включає 48 наукових робіт.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОСОБЛИВОСТЕЙ РИЗИКОВОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

1.1. Сутність ризику та ризикової поведінки особистості

Сьогоднішнє життя надзвичайно динамічне. Воно ставить перед людиною величезну кількість випробувань. Значна кількість ситуацій вимагає від людини здатності до ризикової поведінки. Світ змінюється, відповідно ускладнюються процеси адаптації. Однією із важливих умов швидкої адаптації особистості є її готовність до прийняття нових рішень, готовність до ризику та ризикової поведінки. Ризик це суб'єктивне відчуття об'єктивних небезпек. Як зазначає В.Колпаков, ризик виникає у ситуаціях невизначеності, коли у людини немає готових стереотипних рішень щодо вирішення цієї ситуації [22].

Ризикова поведінка це особливий поведінковий феномен, що виявляється у особливому стилі реагування на проблемні ситуації. Стиль, який може призвести до загроз для здоров'я людини чи оточуючих її людей. Він може спричинити руйнування фізичного чи емоційного благополуччя особистості, позначатися на її статусі та благополуччі. Досить часто ризикову поведінку інтерпретують як індивідуальний спосіб пристосування та побудови власного життєвого простору [20, с.40–43]. Найбільш повна класифікація типів визначення ризику запропонована соціологом В. Зубковим .

У науковій літературі ми зустріли думку про те, що існує багато трактувань поняття ризикової поведінки. Зокрема у роботі А. Бунас А. (2013) обговорюються різні точки зору на це поняття [7]. Посилаючись на дослідження А Колпакова автор вказує, що це поняття можна трактувати як дію на удачу, дію , яка передбачає сміливість і велику надію на удачу. Відповідно поняття ризик у з точки зору цього підходу можна визначати як

небезпечна умова, яка завжди містить загрозу і небезпеку (Бикова С. В.). Саме наявність небезпеки стимулює особистість здійснювати пошук нових шляхів і засобів вирішення ситуації.

Ризик це завжди протидія загрозі. Дещо інший підхід ми знаходимо у роботах В. В. Черкасова. Його увага концентрується не скільки на обставинах, а на станах і відчуттях. Ризикова поведінка завжди передбачає активізацію мислительної діяльності людини та вольової концентрації (Чебыкин А. Я. [45, с. 62–94]). Вибір людиною типу реагування в умовах певної небезпеки визначається людиною у залежності від декількох змінних. Це вигода, яку може отримати; небезпека, яка буде на шляху до цілі; шанси на отримання успіху; наявність необхідності робити вибір

Виокремлюють декілька підходів, при поясненні природи і сутності ризикової поведінки. До таких підходів перш за все відносять біологічний підхід. У ньому піднімаються ідеї впливу психофізіологічного (ЮАрзуманов, Т. Дудко), генетичного (А. Єгоров, 2002) та гормонального факторів (S.Cleary, 1998).

Другою важливою лінією тлумачення ризикової поведінки є різні соціальні моделі суспільного життя. Це мікросоціальні та макросоціальні моделі ризикової поведінки. Відповідно до першої моделі схильність до ризикової поведінки пов'язують із особливостями сімейного виховання і перш за все це розлади у структурі сімейних відносин (А. А Бунас [7], Вдовиченко О [8], Л. А. Головей, 2001, Я. Гишинский, 2004 [13], О.Гогицаєва [16], А.Личко). Згідно мікросоціальної моделі виокремлюють дві точки зору. З одного боку ризикову поведінку розглядають як особливий соціальний феномен (М. В. Бородатова, С. Гроф, 2001 [9]).

Друга точка зору вказує на зв'язок ризикових схильностей особистості із станом розвитку суспільства та його особливостями (Є.Бочарова, 2013 [6], В. Лісовський, 2001). Ще одним цікавим підходом тлумачення ризику є етичний підхід. Згідно нього ризикова поведінка сприймається критично. Її трактують як поведінку аморального характеру, яка зумовлюється

бездуховністю та перевагою гедоністичних устремлінь (П. Дік, 2008 [8], Є. К. Веселова, 2004; Д. В. Новиков, 2008)

Означені теорії сформувалися у лоні різних наук. Для нашого дослідження найбільш важливими є теорії, які сформувалися у лоні психологічної науки. До найбільш відпрацьованих теорій цього типу відносять теорію цілеспрямованої поведінки (А. Ейзен, М.Фішбейн), теорії переконань та гомеостатична теорія ризику (Г.Уальд). Детальний аналіз різних теоретичних підходів ми знаходимо у дослідженні П. В. Діка [8]. Автор зазначає, що, не зважаючи, на значну кількість досліджень та концептуальних підходів, поняття ризику так і залишається ще повністю не визначеним. Згідно теорію переконань вважається, що ризикова поведінка є наслідком неадекватної оцінки ситуації, тих наслідків, що можуть виникнути, шкоди, яка може виникнути у результаті такої поведінки (Фролова Ю., с. 40–47).

На думку представників теорії цілеспрямованої поведінки цей стиль активності зумовлюється здатністю особистості керувати процеси власної діяльності і поведінки У структурі ризикової поведінки виокремлюють три елементи. Установки щодо цього типу поведінки. Суб'єктивні норми поведінки, їх узгодження із соціальними очікуваннями. Сприйняття можливості контролювати ситуацію (П.В. Дік [8, с. 64–65]).

Досить цікаві ідеї висловлюються у гомеостатичній теорії ризику. Вчені вважають, що кожна людина має індивідуальний рівень ризиковості. Відповідно у своїй життєдіяльності людина прагне досягати оптимального співвідношення між напруженістю ситуації і власним особистісним ресурсом (П.В. Дік [8, с. 66–68]).

Аналіз поняття ризику, розкриття його психологічної сутності здійснюється у руслі традиційних підходів вивчення особистості. Зокрема у теорії Адлера ризик розцінюється як один із стратегічних чинників реалізації життєвих програм, основною ціллю яких є досягнення переваг. Почуття

неповноцінності перешкоджає самоутвердженню особистості, що і стає причиною ризикових форм поведінки

У транзактному аналізі увага акцентується на рольовому компоненті. Людина виконує життєві ролі та сценарії. Схильність до ризику це один із варіантів гри (Ерік Берн). У гуманістичній психології обговорюється ідея протипоставлення прагнення любити людей з бажанням турбуватися про власну самість. Для нашого дослідження досить значущими є ідеї Е.Еріксона про проходження людиною певних стадій розвитку, кожна із яких містить відпрацьовані елементи самоствавлення, узгодження свого внутрішнього світу. Дякуючи процесам інтеграції людина усвідомлює свої можливості на кожному із вікових періодів.

Варто зазначити, що ставлення до ризикової поведінки у представників різних психологічних шкіл досить різняться. Зокрема в психоаналітичній концепції така модель поведінки пов'язується із патологічними змінами мозку. У вітчизняній психологічній науці питання ризикових форм поведінки розглядалося у руслі діяльнісного підходу. На думку С.Рубінштейна ризикова поведінка у своїй основі має помилкову потребу, яка зумовлює «зсув мотиву на ціль».

У роботах І.С. Кона, ризик аналізується з точки зору нормальної адаптивної психіки [23]. Автор вказує, що ризик сприяє розвитку особистості, її пізнанню і самопізнанню. У багатьох роботах ризикову поведінку пов'язують із схильністю до лідерства (І.П.Чердиченко, Н.В.Тельних, 2004 [46]).

Цікава точка зору пропонується представниками нового психологічного напрямку – онтопсихології (який об'єднує у собі як елементи психоаналіза, так і гуманістичної психології). Як сверджує А. Менегетті, людина йде на ризик, лише тоді, коли психологічно уже може сприймати себе екстрималом [31, с. 36–39], що і забезпечує відчуття корисності і благополуччя.

У теорії реконструкції особистості Р.Ассаджіолі, обговорюючи питання світосприйняття людиною дійсності автор також піднімає питання природи ризику. Він зазначає, що внутрішня пустота змушує людину шукати підтвердження свого існування. У трансперсональній теорії С. Грофа схильність особистості до ризикових форм поведінки пов'язують з виникненням патологій у перинатальній матриці (проходження родовими шляхами). Ризиковість людини пов'язують із прагненням індивіда до ненасильницького самогубства.

Пошук ризику і небезпеки - це бажання випробувати не диференційовану єдність, скасувати сам процес народження (С. Гроф [9, с. 109-115]). Схильність до ризику і небезпеки за структурою і формуванню може бути представлена як прагнення і виступати тим об'єктом, який розширює можливості особистості.

Ризик завжди має об'єктивні передумови, але саме людина визначається у кожному із випадків, яким шляхом піти. Тобто ризик можна розглядати з точки зору його суб'єктивної природи. Співвіднесення об'єктивного і суб'єктивного начала дозволяє зрозуміти сутнісні характеристики ризику і ризикової поведінки.

Рівень суб'єктивного відображення ситуації значною мірою залежить від індивідуальних якостей людини та міри адекватності відображення ситуації. Міра адекватності у свою чергу також залежить від особливостей нервової системи, її сили, рівня тривожності, здатності до саморегуляції. Вплив індивідуальних рис особливо чітко виявляється в екстремальних ситуаціях. Одне з центральних місць належить такі рисі як індивідуальна схильність до ризику.

Виокремлюють вмотивований і невмотивований ризик. В основі першого лежить чітка стратегія аналізу намірів. Це засіб адаптація до ситуації. Невмотивований ризик спрямований не на пристосування, а на протидію небезпеці, її усунення.

Ще у 80- роках у роботах П. Словік зазначалося, що є два центральні елементи у розумінні і сприйнятті індивідом ризику. Це фактор страху (те, наскільки індивід боїться наслідку, який можк виникнути) і фактор контролю (ступінь особистісного контролю над ситуацією). Автором експериментально довів наявність кореляційного зв'язку між схильністю особистості до ризику і прагненням до спілкування з людьми, що належать до соціально адаптованих індивідів.

Пізніше, у процесі експериментальних досліджень М. Валлаха і Д. Катца було встановлено, що ступінь адекватності відображення людиною ситуацій із потенційно небезпечним контекстом та її загальна готовність до ризикованої поведінки, залежать від таких особистісних факторів як депресивність, дратівливість, спонтанність. У роботі Е. Тунік (2007) серед важливих рис особистості, що сприяють ризику виокремлені допитливість та вольові якості. У першому випадку мова йде про те, що бажання пізнати щось нове підшльвхує людину до ризику. У другому, що якості волі спонукають людину активно діяти у різних ситуаціях, навіть у тих, де існують потенційні ризик.

До рис, властивих «ризиковим» особистостям, деякі дослідники відносять слабкий самоконтроль, екстремально виражену потреба домінувати над іншими людьми, ригідність, авантюризм, гіперактивність, ініціативність, (Є.П.Ільїн [18]).

Важливим аспектом аналізу проблеми є виокремлення шляхів її наукового аналізу. У науковій літературі ми зустрілися із декількома позиціями щодо подальшої розробки наукової теми. Нам найбільше імпонують пропозиції К. Карпінського. Автор виокремлює п'ять ліній аналізу. Перша лінія започаткована Л. Н. Собчик. Вона передбачає аналіз ризикової поведінки як засобу самопізнання. Через власну поведінку дитина навчається усвідомлювати свої якості, виокремлювати потенційні можливості, визначати межі конструктивного і деструктивного ризику і.т.д. [43, с.112]

Друга лінія спрямована на інший ракурс ризикових самовиявів – його використання з метою приєднання до спільноти, відчуття єдності з нею, підвищення власного статусу в групі. Цей підхід передбачає вивчення можливостей ризикової поведінки для самоутвердження підлітків у соціальній спільноті однолітків (С. Шехтер). Отримуючи соціальне схвалення і прийняття, підліток налагоджує взаємодію із спільнотою і набуває досвід оцінки власної поведінки

Третя лінія – презентаційна. Вивчається можливість використання ризикової поведінки як засобу самовираження, особистісної само презентації, реалізації свого потенціалу. За основу цього підходу взята ідея Шарлотти Бюллер, - мета людського життя полягає у самоздійсненні [50]. Ризикована поведінка у цьому контексті буде розглядатися як така, що сприяє чи перешкоджає реалізації поставлених задач.

Четвертий підхід передбачає інтерпретацію ризикової поведінки у контексті творчості підлітків, їх здатності переосмислювати життєві ситуації, знаходити нові шляхи їх розгортання. У основі цієї точки зору, думки А.Ленге про здатність людини до особистісної та моральної рефлексії, здатності споглядати себе зі сторони, вміння підніматися над собою і власною поведінкою.

Фактично основна сутність підходу навчити підлітків спів ставляти потенційні ризики для свого здоров'я із ресурсами свого організму, свого здоров'я. Саме вміння здійснювати такий аналіз забезпечує здатність змінювати сприйняття ситуації і ставлення до неї за умови виникнення дисбалансу між можливостями, бажаннями і особливостями ситуації. Підліток може і повинен знайти альтернативні способи поведінки для кожної із небезпечних ситуацій .

Ще одним підходом до аналізу ризикової поведінки є її аналіз у ракурсі джерела перетворень, розширення меж своїх можливостей. В основі таких стратегій лежить теорія В. Франкла про наявність у особистості прагнення до самотрансценденції [41]. На думку Н. Л. Пузиревич, саме цей підхід є

найважливішим із усіх перерахованих. Реалізація цього підходу у наукових дослідженнях забезпечує вирішення цілої сукупності задач. Головною із яких є розвиток у підлітка готовності до конструктивного ризику як основи розвитку і вдосконалення такої особистісної здатності як «мужність бути, незважаючи на». Саме ця особистісна здатність забезпечує особистісний ріст і стабільність у любых ситуаціях[35, с.113]).

Отже, ризик і ризикова поведінка є однією із актуальних проблем психологічної науки, яка містить багато не вирішених питань, які мають унікальну практичну значущість.

1.2. Ризикова поведінка підлітків

Ризикова поведінка має свої прояви майже у всі періоди людського життя. Все ж одним із вікових етапів, коли людина особливо схильна до такого типу поведінки є підлітковий вік. Це не випадкове явищем, оскільки в цей період існує біологічно детермінована схильність людини до відокремлення, незалежнення, емансипації та пошуку свого Я, важливим аспектом цих процесів є наявність прагнення підлітків до випробування своїх можливостей.

Школярі у цей період не схильні сприймати на віру, вони прагнуть відчувати, переконатися, спробувати. Всі ці тенденції досить часто знаходяться на межі адаптивної і дезадаптивної поведінки. Як зазначає у своєму науковому дослідженні Шиляєва І.Ф, підліткам властива висока схильність до екстремально-ризикової поведінки. Основний вияв цих схильностей – пошук пригод, гострих відчуттів, нових вражень [48, с. 72].

Важливу роль у підвищено ризиковій поведінці підлітків має і нечіткість усвідомлення наслідків такої поведінки та співвіднесення їх до свого життя та до своєї особистості. Підлітки - максималісти. Лише із-за прагнення відчувати себе дорослими вони ставлять під удар своє здоров'я, а іноді і життя. При цьому для них характерне очікування позитивних наслідків ризикової поведінки.

У психологічній науці виконано багато робіт, присвячених аналізу причин підліткового ризику. Однією із таких центральних причин психологи називають схильність підлітків до експериментування, пошуків шляхів до самоутвердження. Ризикова поведінка дозволяє підлітку пізнавати себе і світ. Тому досить часто ризикову поведінку вважають похідною від пізнавальної діяльності. Ризикуючи, підліток прагне пізнати себе, піднятися над іншими, розкрити максимальних рівнів своїх можливостей. У зв'язку з тим, що ризикова поведінка зорієнтована на оволодіння простором і ситуацією, її розглядають як побічний продукт пізнання.

Досить часто у літературі наголошується, що ризик – це результат загостреної пізнавальної активності. Підлітки експериментують, шукають, пробують, встановлюють межі своїх можливостей. Якщо цей пошук здійснюється надто інтенсивно, зазначає Лушенков А. (2017), у них може розвинути особливий тип залежності - «адреналінова залежність» [26]. Бажання самоствердитися може за цих умов набувати екстремального сенсу. Свідомість підлітка побудована таким чином, що він відчуває потребу у ризику. На сьогодні доведено, що в юності інтенсифікується розвиток двох різновидностей нейронних зв'язків: одна пов'язані з пізнанням, друга із соціально-емоційним розвитком. Незрілість контролюючих програм, породжує наявність непродуманих вчинків. Підлітки є більш чутливі до емоційних впливів. Їх тип реакцій більш імпульсивний. Тому вони не особливо замислюються про наслідки своїх вчинків, експериментуючи із різним типом поведінки.

Аналіз питання детермінації ризикових форм поведінки дозволяє виокремити дві групи детермінант : соціально-ситуативні і особисто-психологічні. До соціально-ситуативних зовнішніх факторів відносять: вплив референтної групи; матеріально-побутові умови життя, нормативний вплив афільованих груп(Фахрадова Л.Н., Разварина И.Н., Смолева Е.О [40]). В останній час заговорили про особливий вплив на ризикову поведінку підлітків Інтернет-простору (Варанкіна В.С., Воронина О.А. [11]).

Віртуальна реальність захоплює підлітків, привносячи у їхнє життя нові знання, можливості, бажання і способи їх реалізації. Провідним фактором підвищеної підліткової ризиковості вчені називають несприятливу сімейну атмосферу та бездоглядність (А.Г. Ковалинська) [19]). До диспозиційних чинників відносять такі психологічні утворення як самооцінка, мотиви поведінки, ціннісні орієнтації та пріоритети. Зокрема, у роботі Шиляєва І.Ф. простежується вплив таких особистісних факторів як тривожність, ригідність, агресивність, фрустрованість та неадекватність самооцінки [48].

Автор доходить висновку, що висока схильність до ризикових самовиявів та самореалізації детермінована високою агресивністю та завищеною самооцінкою. З іншого боку вона де термінується такими особистісними факторами як низька тривожність, ригідність та низька фрустрованість [48, с.72].

З точки зору виокремлення ознак схильності підлітків до ризику Н.Пузиревич називає такі як невизначеність, альтернативність та прогностична оцінка результату [35].

Отже, схильність до ризикової поведінки може зумовлюватися: характеристиками індивіда (соціальні навички, психологічні фактори); характеристиками середовища (сімейне середовище, шкільні фактори, медіа і кібер середовище); своєрідне поєднання, конвергенція індивідуальних якостей та середовищних характеристик.

Ризикову поведінку підлітка досить часто пов'язують з девіантною (Стейнберг Л, Лакреева А.В., Варуха Л.В., Ульянова И.В., Попова Т.А [38]). Все ж це не так, оскільки ризикова поведінка містить як позитивні, так і негативні наслідки, у той час як девіантна перешкоджає процесу соціалізації. Ризикову поведінку, відповідно, поділяють на позитивну і негативну. Позитивно спрямована ризикова поведінка сприяє долаанню перешкод, змужнінню, улагодженню протиріч. Ці два різновиди активності ще отримали назву конструктивна і деструктивна модель ризику.

Конструктивна поведінка цього спрямування сприяє успішній адаптації підлітків до життєвих реалій. Саме вона сприяє розвитку і саморозкриття підлітків.

Як зазначає Н.Л. Пузиревич, конструктивно модель поведінки не спричиняє негативного впливу на середовище і здоров'я людини. Вона не знижує якість життя підлітка. Поведінкова модель другого типу перешкоджає реалізації як перспективних, так і реальних планів, перешкоджає самопізнанню і розвитку [35].

Одним із важливих питань аналізу ризиковості підлітків є вивчення їх індивідуальної схильності до ризикової поведінки. На основі виконаного дослідження, соціолог І. В. Цветкова (2018) виокремлює та описує 3 групи тінейджерів: «обережні»(ті що уникають ризику), «ті, що піддаються впливу» та прагнуть здобути бажаний результат за всяку ціну; підлітки схильні до ризику з яскраво сформованими лідерськими якостями [47]

Вивчення особистісного смислу переживання підлітками ризику показало, що існує відмінність у переживаннях цього почуття в залежності від типу діяльності, що має зарані невизначений наслідок. Як стверджує Ю.Башкіна (2005), найбільш яскраво переживання почуття ризику простежено у підлітків, які займаються ризиковими видами спорту та не мають шкідливих звичок уживання алкоголю чи наркотиків. Для них особистісний сенс ризику пов'язаний із активністю та можливістю саморозкриття. Його структура визначається поєднанням емоційно-предметної насиченості світосприйняття, потребою у яскравих переживаннях, життєвою активністю. Для підлітків-екстрималів особистісний смисл ризику полягає у прагненні розкрити власні потенційні можливості, свій особистісний потенціал [2].

У підлітків, що схильні до вживання наркотиків, на думку Ю.Башкиної (2004), особистісний смисл ризику дещо інший [1]. У своїй ризиковій поведінці вони зорієнтовані на жонгливання на межі життя і смерті. Інтегрована структура особистісного смислу наповнена переживаннями

самотності і унікальності, запереченням життєвої активності та відмови від активної боротьби.

У наркозалежних підлітків почуття ризику включене у систему емоційних цінностей. Наркотичний реалізм у поєднанні з емоційною насиченістю світосприйняття породжує вчинки делінквентного спрямування. Основою їх ризикових самовиявів є орієнтація на деструктивні внутріособистісні переживання, викликані станами організму та униканням зовнішнього тиску [1].

Цікаві висновки зроблені Ю Башкіною щодо особистісного смислу ризику для підлітків, які не займаються ризиковими видами спорту і не вживають наркотики. Автор зазначає, що для них ризик не має особливої цінності, вони мають низький рівень готовності до цього типу активності. Ризик для них пов'язаний з необхідністю переживати неприємні емоції [2, с.18].

1.3. Підвищення деструктивних впливів середовища у сучасному світі

У попередньому параграфі ми говорили про сутність ризику, його значення у житті людини та його представленість у життєдіяльності підлітків. На основі вивчення наукової літератури ми дійшли висновку, що ризикова поведінка невід'ємний елемент життєдіяльності дитини в епоху дорослішання. Як справедливо зазначає К.Хломов, підлітковий ризик - це перш за все очікуване неблагополуччя. Ризикуючи, підліток повідомляє щось про себе і включають себе у ризикові ситуації, з іншого боку вони прагнуть щось повідомити суспільству [49]. Ризикова поведінка здійснює як позитивний, так і негативний вплив на особистість підлітка та його взаємозв'язки зі світом.

Ризиковість була однією із центральних особливостей вікового розвитку на усіх історичних етапах людства. Все ж сьогоднішні реалії створили для підлітка особливі умови соціалізації, які підвищують небезпеку

формування деструктивних форм поведінки. У літературі, присвяченій соціалізації підлітків, зазначається, що основними інститутами соціалізації є сім'я і школа, крім того значний вплив на формування особистості і поведінки підлітка мають просвітницькі організації, неформальні та дозвільні групи (Сіваненко В.Т Лісовський, І.С.Кон). Сила дії цих інституцій та їх поєднання значною мірою залежать від багатьох умов : місця проживання, регіону, статусу сім'ї.

У останній час багато уваги у психологічній науці зосереджується на вивченні співвідношень і особливостей дихотомічних об'єднань можливості особистості – ризики , що виникають у відповідних ситуаціях. Зокрема один із авторів теорії «суспільства ризику» У. Бек зазначає, що сучасна людина зустрічається з погрозами і небезпеками, які з'явилися у постіндустріальному суспільстві [3]. У літературі ми зустріли наступні специфічні особливості сучасних соціальних ризиків, із якими зустрічається підліток

По-перше сучасні ризики є більш динамічними і по своєму змістовому контексту відрізняються від тих, які мали попередні покоління.

По-друге, ризиків стало не лише більше у кількісному плані, але вони і більш пов'язані із швидкістю поширення підліткових девіацій.

По-третє, саме суспільство, за своєю сутністю, стало менш стабільним, змінився характер взаємодії у підлітковому середовищі, відкрилися більш широкі можливості варіювати свій життєвий шлях та систему своїх виборів і планів.

По-четверте, з'явилися багато небезпек, віддалені наслідки яких неможливо спрогнозувати. Одним із прикладів є електронні цигарки. Минуло лише два десятиліття як людство зустрілося і вейпейством. Ідуть широкі дискусії, щодо користі і шкоди паління. Вчені наголошують, що справжні наслідки нового способу куріння буде встановлено лише років через 30-40.

По-п'яте, значна частина загроз перемістилися у Інтернет простір і соціум втрачає можливість контролювати ці процеси, хоча наслідки можуть бути дуже небезпечні і руйнівні.

По-шосте, реалії сучасного життя спричинили розвиток нових типів залежностей, які не існували для попередніх поколінь. Небезпека цих захоплень ще чітко не визначена, але наявність шопоголізму, гаджет-залежності, б'юті-залежність і, навіть, фітнес-залежність [3].

Як зазначає Запесоцький А. С. (2009) особливої уваги потребує вивчення ресурсів соціального середовища для підлітків, яким в дослідженнях приділяється менше уваги [17]. Так, окремі інститути соціалізації ЗМІ, інтернет, підліткова компанія представлені тільки як джерела формування девіантної і ризикованої поведінки.

Дослідники відзначають, що один і той же фактор соціалізації може виступати джерелом ризиків так джерелом і можливостей (З.У.Колокольникова, А.К.Лужина, 2015 [21]). У науковій літературі підлітки виділяються найчастіше як соціально-демографічна група, найбільш схильна до ризиків соціального середовища і ризикованої поведінки. Це пояснюють як збільшенням числа соціальних ризиків, народжуваних соціальним середовищем, так і відсутністю життєвого досвіду підлітків. Відзначаючи специфіку сучасних підлітків, дослідники виділяють такі особливості, як негативні, так і позитивні:

- надто багато часу сучасні підлітки проводять біля телевізора, в соціальних мережах. Вони надмірно захоплені комп'ютерними іграми гаджетами, смартфонами;
- з кожним роком відбувається скорочення часу на особистісне спілкування підлітків, відбувається постійна його підміна на непрямую взаємодію чи співпрацю у віртуальному світі;
- сучасні підлітки мало читають книг, що неминуче знижує креативність мислення;

Серед специфічних особливостей розвитку сучасного підлітка, які можуть спричиняти нове ставлення до вибору поведінкових стратегій. Виокремлюються і ті, які пов'язані із новою специфікою життя підлітка. До

них, перш за все можна віднести швидку втомлюваність, яка завжди були специфікою вікового періоду, але у сучасних умовах ще більше загострилася. Дослідження фіксують підвищення спонтанності і хаотичності підліткової поведінки. Багато сучасних школярів мають високі рівні тривожності.

Життя підлітка наповнене статикою, що породжує гіподинамію. У поведінці підлітків усе чіткіше проявляються ознаки нігілізму та демонстративності. Стурбованість викликає схильність підлітків до зухвалої поведінки, яка може набувати жорстких і агресивних форм.

Сьогоднішні реалії посилили здоровий прагматизм підлітків. Вони все менше розраховують на підтримку держави та роблять ставку на власний ресурс. На сьогодні ми стаємо свідками прийняття та підтримки підлітками нових соціальних норм взаємодії, в тому числі і правової культури, їх нетерпимість до порушення і нехтування власних прав [19]

Таким чином, сучасне соціальне середовище, у якому відбувається зростання підлітків одночасно є і чинником їх успішної соціалізації і десоціалізації. Це визначається як її змістом, так і специфікою впливу на молоду людину.

Рогова А.(2019) зазначає, що один і той же аспект підліткового середовища може мати як бажані ресурси для їх становлення, так і викликати ризиковану поведінку [36]. Актуальним залишається питання про створення соціально-педагогічної та соціальної підліткової середовища, де використовуються всі можливості і мінімізовані ризики.

Автор наголошує, що на сьогодні не всі ризики соціального середовища, у якому відбувається зростання підлітків, належним чином вивчені і оцінені, не відбулося достатнього аналізу механізмів їх виникнення та простеження специфіки впливу. Важливим аспектом є те, що на сьогодні важко спрогнозувати швидкість поширення, тих чи інших загроз у молодіжному середовищі, а отже спрогнозувати профілактичні заходи.

Рогова А. зазначає, що при розробці соціальних технологій роботи з підлітками необхідно робити акцент на первинній профілактиці їх

ризикованої поведінки. Для цього необхідно враховувати специфіку підліткового періоду життя та постійно відслідковувати й вивчати зміни у соціальному середовищі [36].

Метою соціалізації має стати формування усвідомленого ставлення підлітків до ситуацій з потенційними загрозами та вміння зупинятися на конструктивних рівнях ризику.

Висновки до 1 розділу

Ризикова поведінка - одна із форм активності людини. Це стильова характеристика індивідуальної поведінки у ситуаціях, які сприймаються людиною по особливому. У одних випадках як загрозові, у інших як простір для вправлення і випробувань своїх сил і можливостей. Рівень суб'єктивного відображення ситуації значною мірою залежить від індивідуальних якостей людини та міри адекватності відображення ситуації. Міра адекватності у свою чергу також залежить від особливостей нервової системи, її сили, рівня тривожності, здатності до саморегуляції. Вплив індивідуальних рис особливо чітко виявляється в екстремальних ситуаціях.

Аналіз питання детермінації ризикових форм поведінки дозволяє виокремити дві групи детермінант : соціально-ситуативні і особисто-психологічні. До соціально-ситуативних зовнішніх факторів відносять: вплив референтної групи; матеріально-побутові умови життя, нормативний вплив афільованих груп. До диспозиційних чинників відносять такі психологічні утворення як самооцінка, мотиви поведінки, ціннісні орієнтації та пріоритети. Зокрема, у роботі Шиляєва І.Ф. простежено вплив таких особистісних факторів як тривожність, ригідність, агресивність, фрустрованість та неадекватність самооцінки

У психології виконано багато робіт присвячених різним аспектам ризикової поведінки. Вивчається її сутність, особливості, причини, детермінація.

При поясненні природи і сутності ризикової поведінки виокремлюють декілька підходів. До таких підходів перш за все можна віднести біологічний підхід та мікросоціальні та макросоціальні моделі ризикової поведінки.

У вітчизняній психологічній науці питання ризикових форм поведінки розглядалося у руслі діяльнісного підходу.

Особлива увага у психологічних дослідженнях зосереджується на вивченні вікових аспектів ризиковості. Особливо уважно ставляться до проявів ризиковості у підлітковому віці. У дослідженнях аналізуються види ризикових форм поведінки, її зв'язок з девіаціями, гендерні особливості ризикової поведінки.

Вивчення особистісного смислу переживання підлітками ризику показало, що існує відмінність у переживаннях цього почуття в залежності від типу діяльності, що має зарані невизначений наслідок. Як стверджує Ю.Башкіна (2005), найбільш яскраво переживання почуття ризику простежено у підлітків, які займаються ризиковими видами спорту та не мають шкідливих звичок уживання алкоголю чи наркотиків. Для них особистісний сенс ризику пов'язаний із активністю та можливістю саморозкриття. У підлітків, що схильні до вживання наркотиків, на думку Ю.Башкиної (2004), особистісний смисл ризику дещо інший [1]. У своїй ризиковій поведінці вони зорієнтовані на жонглюванні на межі життя і смерті.

Окрема група досліджень зорієнтована на розробку методики психопрофілактики та корекції небезпечних форм ризикової поведінки.

Розділ 2.

ОСОБЛИВОСТІ РИЗИКОВОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

2.1. Методологія та завдання експериментального дослідження

Виходячи з мети кваліфікаційної роботи ми поставили перед собою наступні завдання:

- встановити рівень схильності підлітків до ризикових форм поведінки;
- виявити особливості ставлень підлітків до ризикових форм особистісного самовияву;
- простежити рівень схильності підлітків до провокування ризикових форм поведінки у однолітків.

Для вирішення поставлених завдань ми скористалися методом опитування, шкальної технології, експертних оцінок.

З метою діагностики схильності підлітків до ризикових форм поведінки ми використали прийом прихованого спостереження за поведінкою дітей у школі. Провели опитування вчителів, основною метою якого було виокремлення основних форм ризикової поведінки дітей. Далі ми використовували шкальну технологію оцінювання експертами поведінки школярів. Вчителям було запропоновано оцінити поведінку школярів за двома критеріями : схильність до ризикових форм самоподавачі та схильність до підбурювання інших дітей. У обох випадках у роботі використовувалася 6 бальна шкала, яка дозволяла констатувати три рівні сформованості установок підлітків на використання ризикових форм поведінки.

Для реалізації другого завдання у нашій роботі було використано метод гіпотетичних ситуацій, у яких були змодельовані 4 відносно типових форм підліткової поведінки. При аналізі запропонованих сценаріїв підліткам необхідно було пояснювати позитивні і негативні наслідки, які будуть спричинені ризиковою формою поведінки.

При реалізації другого завдання проводилося також опитування підлітків, яке спрямовувалося на вивчення їх досвіду у застосуванні різних форм поведінки. Опитування проводилося за методикою ОФР «Особистісні фактори прийняття рішень» (див. додаток А). Ця методика включала дві шкали: «готовність до ризику» та «раціональність». Зокрема шкала «готовності до ризику» містила 13 запитань, кожне з яких оцінювалося в 1 бал. Відповідно учень міг за цією шкалою набрати 13 балів. Частина із цих питань передбачали пряму констатацію рівня ризиковості, інші передбачали висвітлення свого ставлення до певних стилів поведінки у проблемних ситуаціях

Метод ранжування використовувався нами для самооцінювання вольових якостей особистості підлітками за шкалами Я-реальне – Я-ідеальне.

Для вирішення третього завдання ми використали методику Т.Лірі та шкальні технології оцінювання схильності до стимулювання ризикової поведінки однолітків.

При обробці отриманих даних ми використовували методи математичної статистики, зокрема - коефіцієнт кореляції Пірсона.

Дослідження проводилося у загальноосвітній школі м. Дубровиця. У обстеженні взяли участь 28 учнів середнього підліткового віку та 5 учителів та 1 психолог навчального закладу.

2.2. Аналіз схильності підлітків до ризикових форм поведінки

Своє експериментальне дослідження ми розпочали із вивчення поведінки підлітків у життєвих ситуацій та аналізу думок вчителів про схильність кожного із учасників дослідження діяти у логіці ризикової самопрезентація. Школа, у якій проводилося спостереження, невелика за розміром. Це двохповерхове приміщення, у якому одночасно перебувають близько 300-350 школярів. Відповідно, у коридорах часто можуть виникати ситуація певної тісняви. Найбільш небезпечною ділянкою є сходи з другого поверху. Не дивлячись на неодноразові заборони вчителів, старшокласники

(а саме вони навчаються на другому поверсі) часто спускаються по перилах, що загрожує як їхньому життю і здоров'ю, так і створює додаткові небезпеки для дітей, що проходить поруч.

Знаючи про існування цієї традиції, ми організували приховане спостереження за поведінкою підлітків на перервах. Спостереження тривало протягом одного робочого тижня. Загальна протяжність спостереження близько 4 годин. За цей час ми зафіксували 7 спроб підлітків здійснити швидкісний спуск, які були призупинені дорослими чи однолітками та 5 з'їздів, один із яких закінчився проблематичною ситуацією. Під час зістрибування з перил хлопчик не розрахував швидкість і травмував ногу. Отже, лише за 5 днів ми стали свідками 12 ризикових проявів у поведінці підлітків, включаючи їхні наміри чи реальну поведінку.

Переконавшись, що така форма особистісної самоподачі зустрічається у наших школярів, ми обговорили це питання із вчителями. Оскільки педагоги мають щоденний контакт з учнями і спостерігають їхню поведінку у найрізноманітніших ситуаціях ми розцінювали їхні думки на рівні експертних оцінок. Перше завдання, яке ми запропонували виконати вчителям, стосувалося оцінювання ними рівня схильності підлітків до ризикових форм поведінки. Як уже зазначалося, їм необхідно було оцінити міру схильності у 6-ти бальній шкалі, де показники 1-2 бали свідчили про адаптивну поведінку із низьким рівнем схильності дітей до ризику.

Як показали результати оцінювання, на думку вчителів, шестикласники мають середні показники ризиковості. Середній бал за шкалою склав 2,5 бала (див. табл. 2.1).

Все ж розділення вибірки за гендерним принципом показав, що у дівчаток цей показник знаходиться на межі низького і середнього рівнів (середній бал 2,1), у той час як у вибірці хлопців він склав 3 бали.

Таблиця 2.1

Показники схильності підлітків до ризикових форм поведінки**N=28**

№	Ім'я дитини	Показники сформованості установок на ризикову поведінку (у балах)	
		схильність до ризикової поведінки	схильність до стимулювання ризикових форм самовиявів у однолітків
1.	Сергій З	4	4
2.	Влад А	4	4
3.	Коля А.	5	5
4.	Олег В.	3	3
5.	Олександр Ш	4	4
6.	Петя Ж.	4	4
7.	Діана Л.	1	1
8.	Галя Б.	1	1
9.	Алла Л.	4	4
10.	Дмитро Б.	1	1
11.	Сашко Р.	2	2
12.	Оксана Р.	3	3
13.	Ольга С..	3	3
14.	Діма К.	4	4
15.	Тарас П.	6	6
16.	Павло Д.	3	3
17.	Борис Ч.	3	3
18.	Влада І.	3	3
19.	Ганна Ч.	2	2

20.	Марія В.	3	3
21.	Яна К.	2	2
22.	Інга Р.	1	1
23.	Інна Г.	2	2
24.	Дмитро К.	4	4
25.	Алла Ш.	2	2
26.	Даша К.	2	2
27.	Василь Б.	2	2
28.	Ольга Б.	4	4
Середні значення		2,5	2,9

Отже, ми пересвідчилися, що хлопці більш схильні до ризикових форм поведінки. У більшості із них ця схильність має середні значення. У той же час, третина хлоп'ячої вибірки (35,7 відсотків) виявляє надмірну схильність до ризику. Серед дівчат такий рівень ризиковості мають лише 14,3 відсотків жіночої вибірки (див. рис 2.1).

Найбільш широкими підгрупами і серед хлопців, і серед дівчат є підгрупи із низьким рівнем схильності до ризику. У чоловічій вибірці вона склала 42,9 відсотків, у жіночій – 71,4 відсотки.

Отже, ми пересвідчилися, що хлопці більш схильні до ризикових форм поведінки. У більшості із них ця схильність має середні значення. Занепокоєння викликають діти, які досить безрозсудно ставляться до свого життя та оточуючих небезпек.

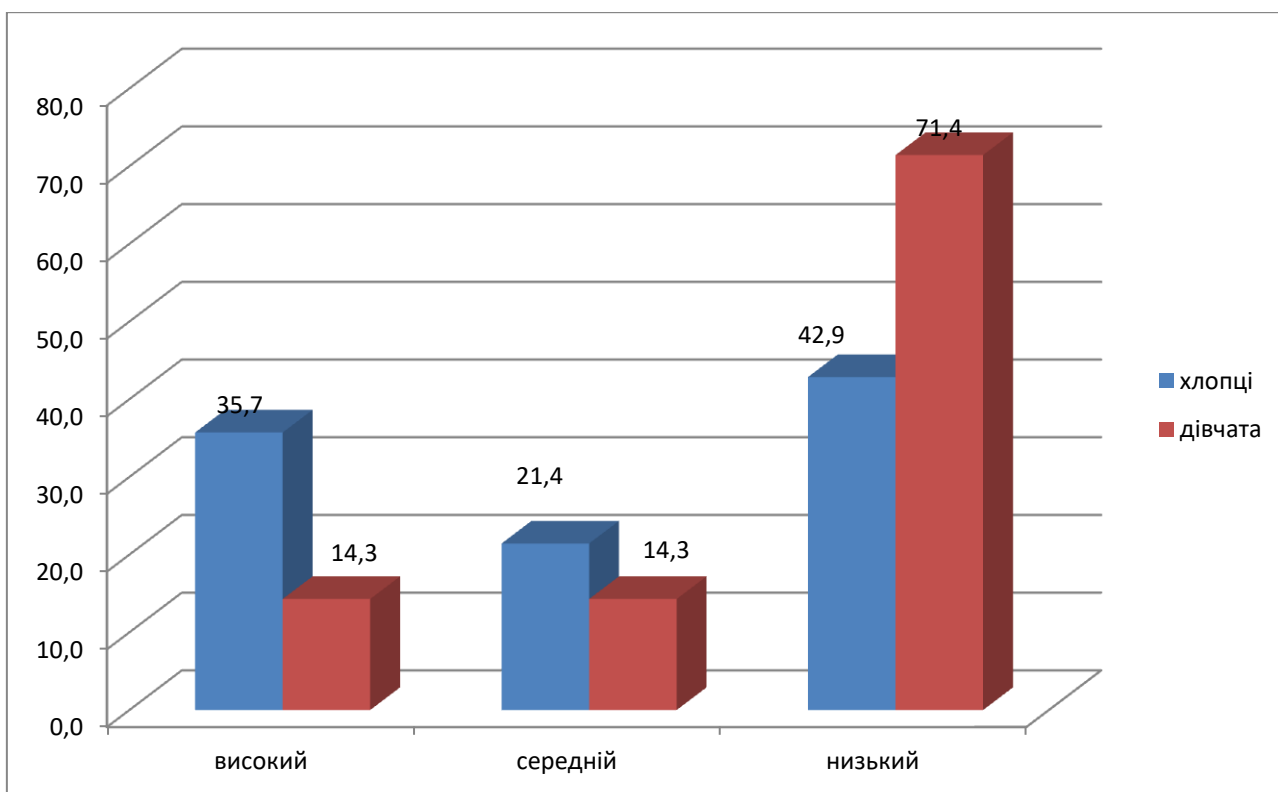

Рис 2.1. Співвідношення наповнюваності підгруп респондентів із різним рівнем схильності до ризикової поведінки

Важливим аспектом налаштування особистості на ризик є наявність у неї схильності стимулювання, підштовхування інших учасників взаємодії на використання ризикових форм поведінки. Поглянемо наскільки ця тенденція притаманна нашим підліткам. Як свідчить життєва практика, значна кількість травмувань підлітків та вчинення ними протиправної поведінки виникає унаслідок стимулювання із боку однолітків. У якому співвідношенні знаходяться дві особистісні стратегії - схильність до ризику та схильність підштовхувати до ризикових форм поведінки. Як показало наше дослідження між цими стратегіями існує тісний кореляційний зв'язок (коефіцієнт кореляції Пірсона склав $r_p = 0,78$; $p \leq 0,05$). Такий зв'язок простежується як у жіночій, так і чоловічій вибірці. Зокрема, майже половина чоловічої вибірки (42,8 відсотка), на думку експертів більш активні у стимулюванні ризикових форм поведінки, ніж самі є готовими до ризику у самостійній активності.

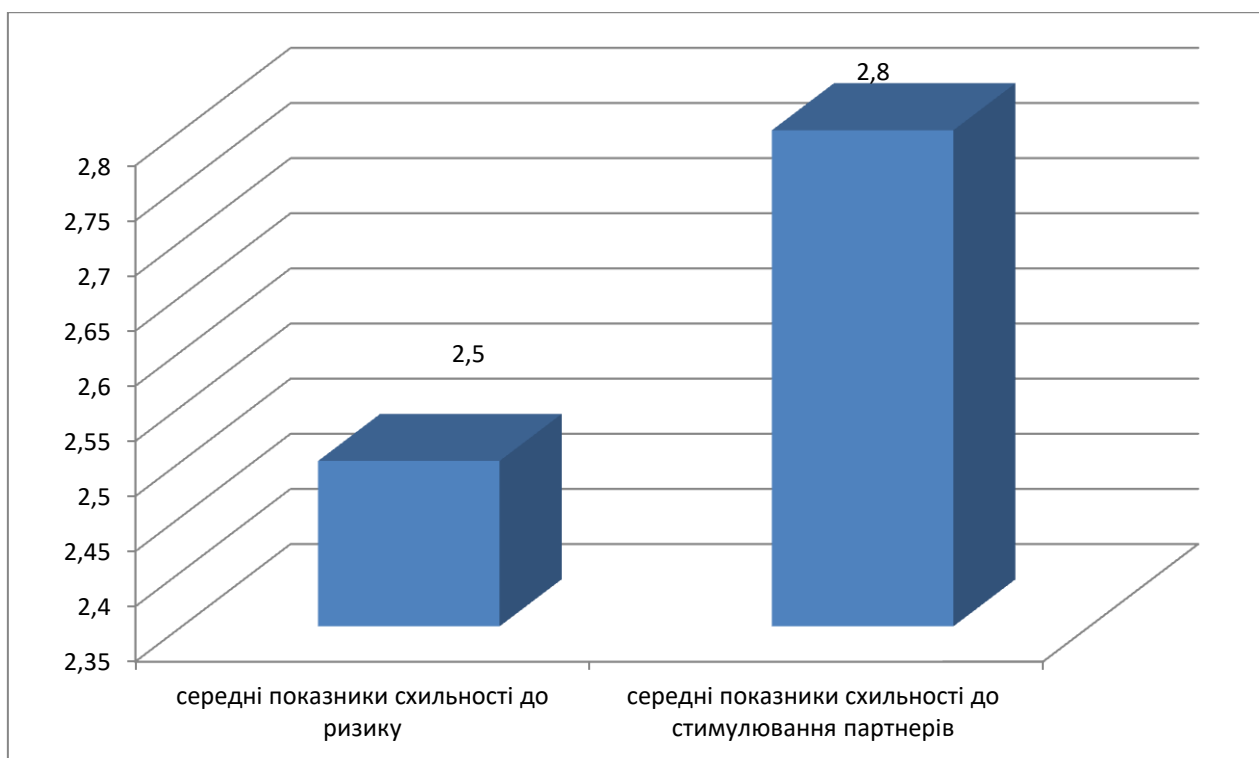

Рис. 2.2. Співвідношення показників схильності до ризику та стимулювання ризикових форм поведінки однолітків

На нашу думку, схильність підлітків до підштовхування однолітків на ризикові форми поведінки є негативною тенденцією, оскільки у цей віковий період відбувається інтенсифікація не лише самопрезентаційних стратегій, а й залежності від групи однолітків, референтності групи. Ці особливості підліткового періоду слід враховувати при організації розвивальної і колекційної роботи з підлітками.

У попередньому обговоренні ми аналізували думки вчителів про поведінку підлітків і їх схильність до ризику. У подальшій роботі ми спробували подивитися на самосприйняття і оцінювання власних схильностей самими підлітками. Чи помічають вони у своїй поведінці схильність до ризикових форм? Спочатку ми спробували виявити уявлення підлітків про власний досвід використання ризикових форм поведінки.

Для рефлексивних роздумів ми виокремили 6 позицій: паркур, селфі у небезпечних місцях, спроба випити, спроба палити, гуляння у закинутих приміщеннях, трюки на велосипедах і скейтбортах. Школярі повинні були дати ствердну чи заперечу вальну відповідь щодо досвіду такої поведінки.

Поглянемо на отримані результати. Як уже зазначалося в опитуванні брали участь 28 школярів 6 класу. Вони могли дати 168 ствердних відповідей (28 учасників * 6 позицій оцінювання). Як видно із таблиці 2.2., діти визнали 62 позиції, тобто 36,9 відсотків можливих форм поведінки.

Таблиця 2.2

Наявність у підлітків досвіду використання ризикових форм поведінки

N=28

Ім'я	Наявність ознак ризикових форм поведінки						Зведені показники
	паркур	селфі у небезпечних місцях	спроба випити	спроба палити	гуляння у закинутих приміщеннях	трюки на велосипедах і скейтбортах	
Олександр Ш						1	4
Влад А	1		1	1	1	1	5
Коля А.	1	1		1	1	1	5
Олег В.					1	1	2
Сергій З		1			1		2
Петя Ж.	1		1	1	1	1	5
Діана Л.							0
Галя Б.	1	1					2
Алла Л.	1	1		1			3
Дмитро Б.			1			1	2
Сашко Р.	1				1	1	3
Оксана Р.							0
Ольга С..						1	1
Діма К.	1	1	1	1	1	1	6
Тарас П.	1			1	1		3
Павло Д.							0
Борис Ч.	1				1	1	3
Влада І.	1		1	1	1	1	5
Ганна Ч.							0
Марія В.						1	1
Яна К.		1					1
Інга Р.							0
Інна Г.							0
Дмитро К.	1			1	1	1	4
Алла Ш.							0
Даша К.							0
Василь Б.	1				1	1	3
Ольга Б.		1		1			2
Загальні показники	13	7	5	10	13	14	62

Оскільки це середні значення можна робити висновок про відносно позитивний результат. Ми працюємо із дітьми середнього підліткового тому гіпотетично можна було очікувати, що ризикові форми поведінки як форми особистісного самовияву будуть визнаватися підлітками ще частіше.

Все ж, більш детально розглянемо отримані матеріали. Чи можемо ми оцінювати цю ситуацію як позитивну?

Рис 2.3. Визнання підлітками використання ризикових форм поведінки у своїй життєдіяльності

Як бачимо, найчастіше у підлітковій поведінці зустрічається прагнення самовиявлятися через трюки на велосипедах та скейтбордах. Швидкість, рух, вправність викликають не лише внутрішнє задоволення від надходження адреналіну, а й відчуття визнання, схвалення, захоплення зі сторони однолітків. На другому місці за частотою використання стоять прогулянки по покинутих місцях. Перебування там пов'язане для підлітків із певною утаємниченістю, острахом, доланням невпевненості. Таку ж міру визнання

отримала і така форма поведінки як паркур. Висота і небезпека припадні для підлітка. Бажання відчувати свою вправність, небезпеку, ходіння на грані життя і небуття - суто підліткова стратегія, яка, то того ж не послаблюється з переходом до періоду ранньої юності.

Вивчення відповідей дітей показало, що використання ризикових форм поведінки у різних підлітків має різний характер. Зокрема, у нашій виборці кожний шостий учасник (17,6 %) вказує на використання більшості із форм ризикової поведінки, які були запропоновані нами для аналізу.

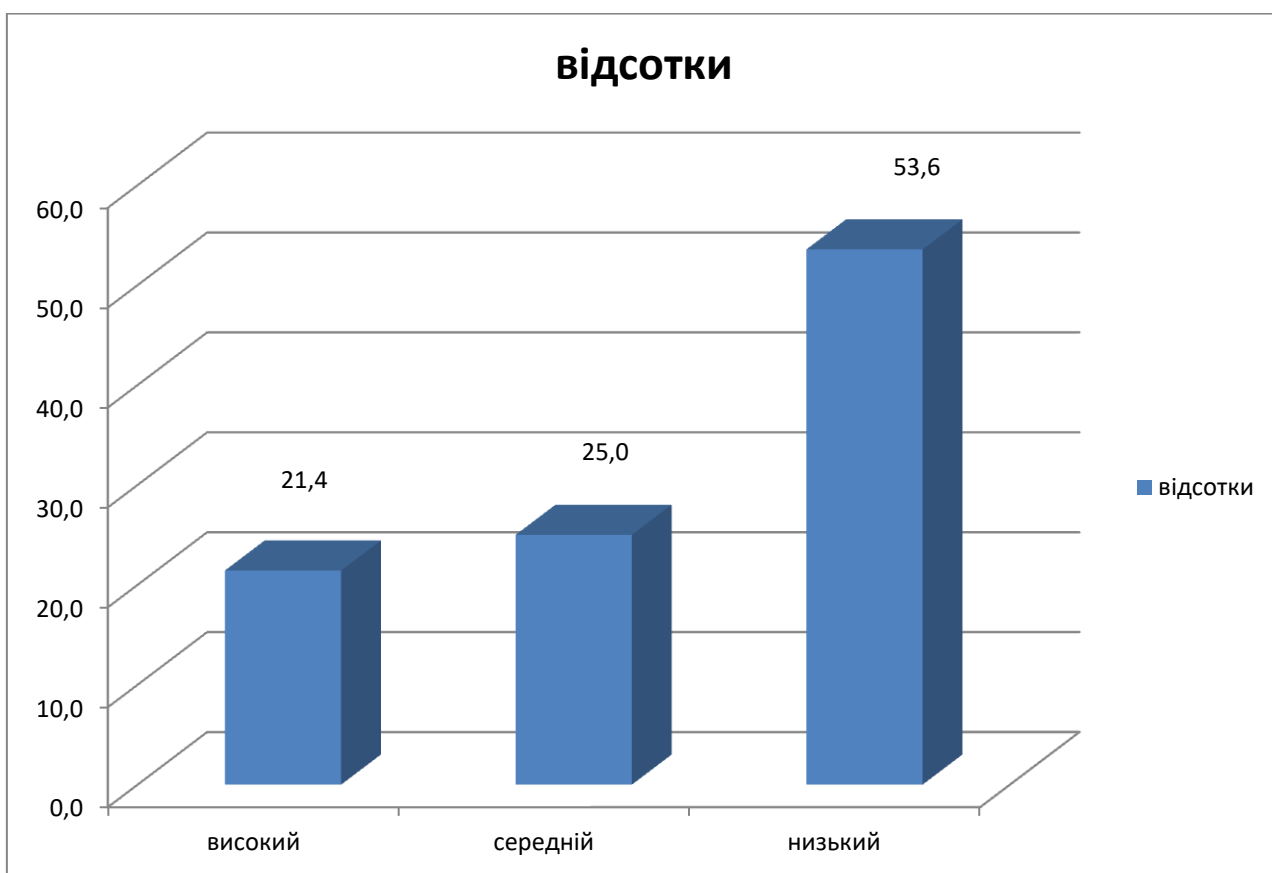

Рис. 2.4. Показники наповненості підгруп із різним рівнем визнання використання ризикових форм поведінки

Ще п'ята частина учасників (20,6%) визнає використання більшості із форм. І лише 44,1 % опитаних зазначили, що використовують одну чи дві стратегії. Зазначимо, що сюди ми віднесли і тих, хто взагалі не використовує ризикові форми у своїй життєдіяльності. Переважно у цю підгрупу увійшли представниці жіночої статі. Відповідаючи, наші дівчата, жартували, що все,

що пов'язано із ризиком для життя їх не цікавить. В цілому 28,6 відсотків дітей зазначили, що жодних із означених форм ризикових самовиявів не використовують.

Отже, проведені спостереження та опитування показали, що ризикові форми поведінки у дітей зустрічаються як у шкільному житті, так і під час проведення вільного часу. Підлітки погоджуються, що серед тем для обговорень на першому місці стоять успіхи у комп'ютерних іграх, на другому - різні життєві ситуації з ознаками ризику, гострих емоційних переживань.

У подальшій роботі ми спробували подивитися чи усвідомлюють підлітки можливі наслідки своїх не виважених кроків. З цією метою ми скористалися методом гіпотетичних ситуацій. Для побудови сюжетів ми обрали реальні ситуацію про які підлітки чули у телевізійних новинах. Було змодельовано 4 сюжети: стрибок з висоти; небезпечне селфі; сковзання на ламкій кризі; трюки. Кожний сюжет зачитувався дітям. Їм необхідно було назвати основні позитивні і негативні наслідки вчинків персонажів та пояснити мотиви використання таких небезпечних дій. Таким чином ми прагнули проаналізувати когнітивну та мотиваційну складову ризикових вчинків.

Поглянемо на отримані результати. Усього нами було зафіксовано 784 судження щодо позитивних та негативних наслідків кожної із запропонованих форм поведінки. Як видно з рисунка 2.5 та таблиці 2.3 більш широко підлітки описують негативні наслідки. Якщо позитивні наслідки звучали у 38,3% відповідей, то негативні майже у два рази частіше (у 62,7%)

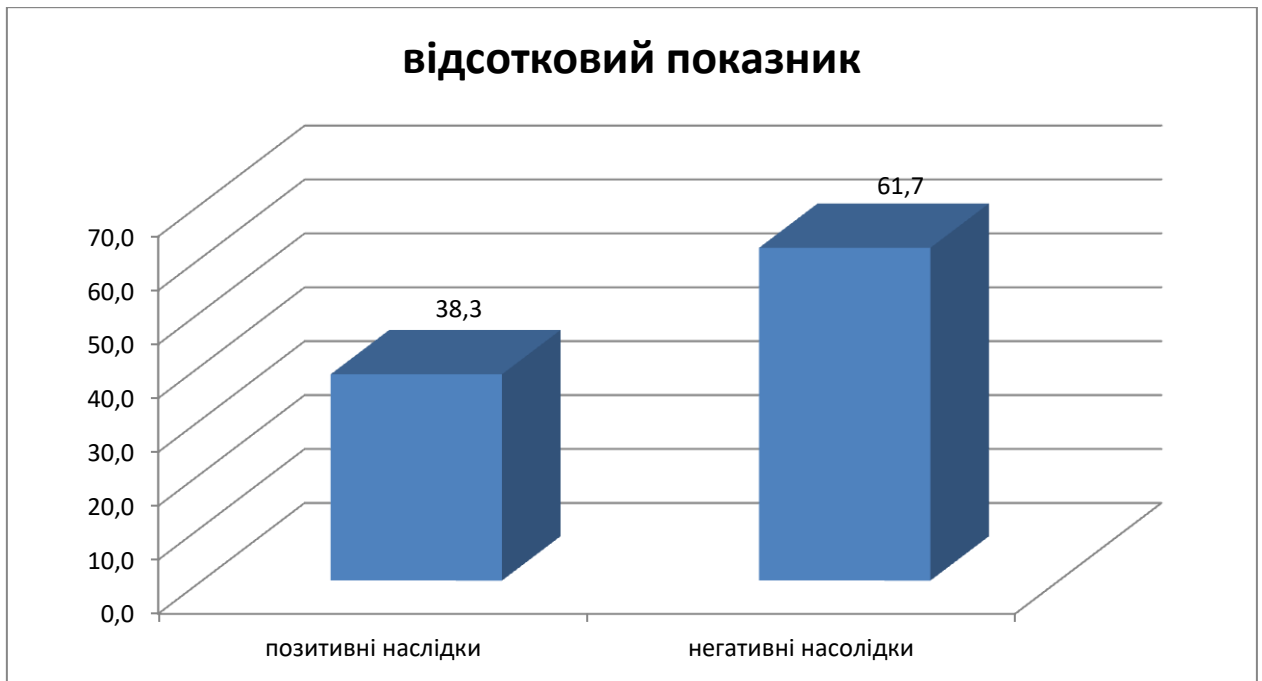

Рис. 2.5. Співвідношення позитивних і негативних наслідків використання ризикових форм поведінки, які виокремлені підлітками у процесі аналізу

Аналіз змістового наповнення виокремлених наслідків негативного характеру засвідчує, що вони стосуються як незначних травмувань, так і виникнення значних ушкоджень. Досить поширеною категорією доведень є визнання психотравм, які будуть нанесені батькам та руйнування позитивних стосунків із ними. Ще однією із категорій негативних наслідків є виокремлення розширення заборон зі сторони дорослих та позбавлення їх певних прав, матеріальних цінностей. Варто зазначити, що підлітки виокремлюють і наслідки психологічного плану – втрату довіру батьків, їх розчарування та інші.

Таблиця 2.3

Виокремлення наслідків використання ризикових форм поведінки при вирішенні гіпотетичних сюжетів

Форми ризикових форм поведінки	Усвідомлення наслідків	
	позитивні наслідки	негативні наслідки
стрибок з висоти;	145	89
небезпечне селфі	119	97
сковзання на ламкій кризі	140	40
трюки	80	74
Всього виокремлених суджень	484	300

Найбільш критично підлітки віднеслися до сюжету необдуманих зимових забав на ламкій кризі та заплановані стрибки з висоти. Фактично у відповідях кожного із учасників звучало від 4 до 7 негативних наслідків. Отже можна констатувати, що когнітивні можливості середнього підліткового віку достатні, щоб усвідомити наявні небезпеки.

Найменш критично підлітки поставилися до сюжету із трюками. Цей вид активності є досить типовим для них. Катаючись на велосипеді чи скейтборді вони виконують масу вправ, змагаючись постійно між собою та ускладнюючи досягнуті результати. Саме по цих сюжетах дітям найлегше виокремити і позитивні наслідки. На першому місці стоїть займає соціально-психологічне визнання і захоплення із боку однолітків та емоційне задоволення і радість.

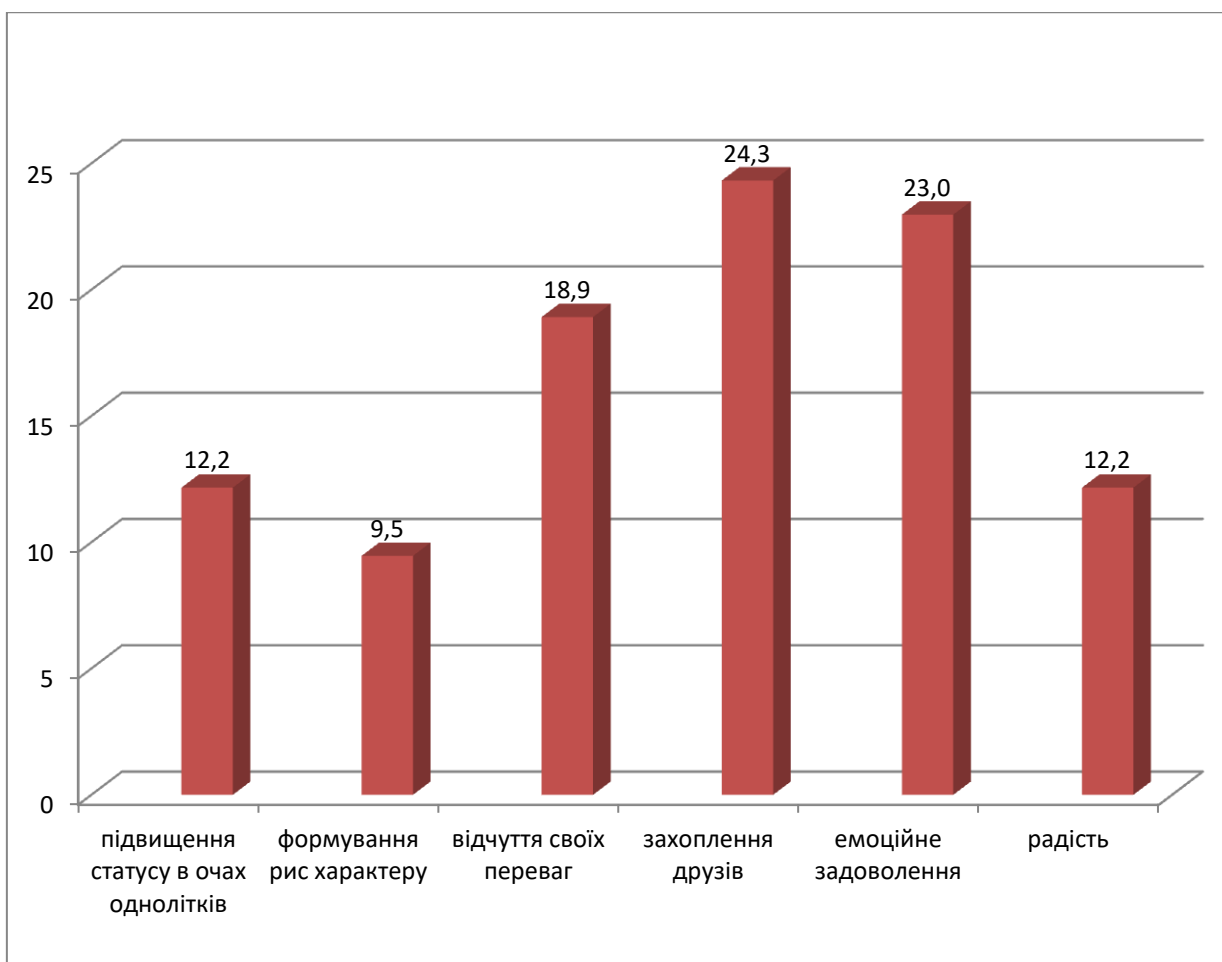

Рис. 2.6 Позитивні наслідки застосування ризикових форм поведінки за переконаннями підлітків

Третє місце у причиновому контексті займає позиція «відчуття своїх переваг». Як бачимо, успішна самопрезентація надзвичайно значимо для школярів, тому ми спостерігали і прояв хизування, і насмішок щодо менш вправних однолітків. Варто відзначити, що рефлексія самосприйняття зумовлює і усвідомлення такого наслідка як підвищення свого статусу у колі однолітків.

Отже, обговорення з підлітками гіпотетичних сюжетів засвідчує готовність їхніх когнітивних структур прочитувати ситуацію. Все ж подальші розмови переконали нас, що розуміння сутності вчинків і здатність контролювати свої самовияви все ж не дорівнюють одне одному. Знаючи підліток зупиняється на рівні знань не завжди переходячи до формування особистісного ставлення, яке і здатне убезпечувати їх поведінку у різних життєвих ситуаціях.

Однією із характерних ознак підліткового періоду є нездатність сприймати мало аргументовану інформацію як вказівку до дії. Достатньо чітко це простежується у позиціях підлітків щодо політня та вейпіння. В науковій літературі ми зустрічаємо багато інформації про шкоду куріння. У останні роки до цього додалися і потоки інформації щодо електронних сигарет. І все ж, життєва практика і наші власні спостереження, засвідчують, що і перша, і друга форма ризикової поведінки, наслідком яких є формування шкідливих звичок не лише присутня у житті підлітків, а й має тенденцію до зростання.

На нашу думку, таке некритичне ставлення підлітків до цих двох тенденцій має дещо різні корені. Інформація про шкоду паління перекреслюється зразками поведінки дорослих. Вчителі, батьки, знайомі розцінюють паління як допустиму форму поведінки для дорослих. За цих умов у підлітка немає підстави відмовити і собі у цьому сумнівному задоволенні.

Електронні цигарки тільки входять у наше життя. Як відомо, вони запропоновані японським фармацевтом на початку 21 століття як шлях

заміни звичайних цигарок. Ідея широко підхоплена у світі. І виокремлення негативних наслідків вейпиння поєднується із спробами виправдати їхню доцільність. Дійсно наука лише через десятиліття зможе відповісти, які віддалені наслідки виникають для курця у цьому випадку. Підлітки ж уже зараз випробовують на собі цю форму ризикової поведінки. При цьому особливо не задумуючися над віддаленими наслідками.

Отже, як показали спостереження, підлітки використовують ризикові форми поведінки, тому можна припустити, що такі особистісні якості як сміливість, ризиковість, вправність будуть досить значимі для взаємо- і само оцінювання. Для перевірки гіпотези ми використали методику на перевірку самооцінки. Вона передбачала зіставлення реальних показників сформованості тієї чи іншої якості із бажаною. Підліткам було запропоновано перелік особистісних якостей, який включав і позицію ризиковості. Спочатку школярі виконували ранжування списку від найбільш яскраво вираженої якості до найменш присутньої у їхньому характері. Після цього та ж процедура ранжування здійснювалася і відносно списку «бажане Я». За результатами виконання само оціночної процедури здійснювалося визначення самооцінки підлітка. Все ж зазначимо, що враховуючи напрямок нашого дослідження нас не стільки цікавила самооцінка і її рівень. Наша увага була прикута до позицій якості «ризиковість» і «сміливість» у двох проранжованих списках». Спираючись на результати попередніх спостережень ми вирішили при аналізі цього завдання застосувати гендерний принцип. Ми прогнозували, що у чоловічій вибірці ставлення до цих якостей більш загострене та критичне. Хлопцям більш значимо домінування цих рис, оскільки вони входять до переліку маскуліних ознак особистості.

Поглянемо на результати самооцінювання означених рис характеру. Із 20 позицій, які передбачав діагностичний інструментарій якості «сміливість» у шкалі «Я-реальне» посіла приблизно восьме місце (середнє значення рангу 7,9) (див рис 2.7). У шкалі «Я-бажане» ранговий показник значно вищий. Його середнє значення складає 4,6. Отже, розбіжність між цими показниками

склала у середньому 3,2. До того ж у більшості хлопців простежується прагнення мати більш високі показники сміливості. Враховуючи, що якість оцінювалася на фоні 20 інших, можна говорити про високу міру її значущості. Це виявляється як у оцінюванні свого реального, так і ідеального

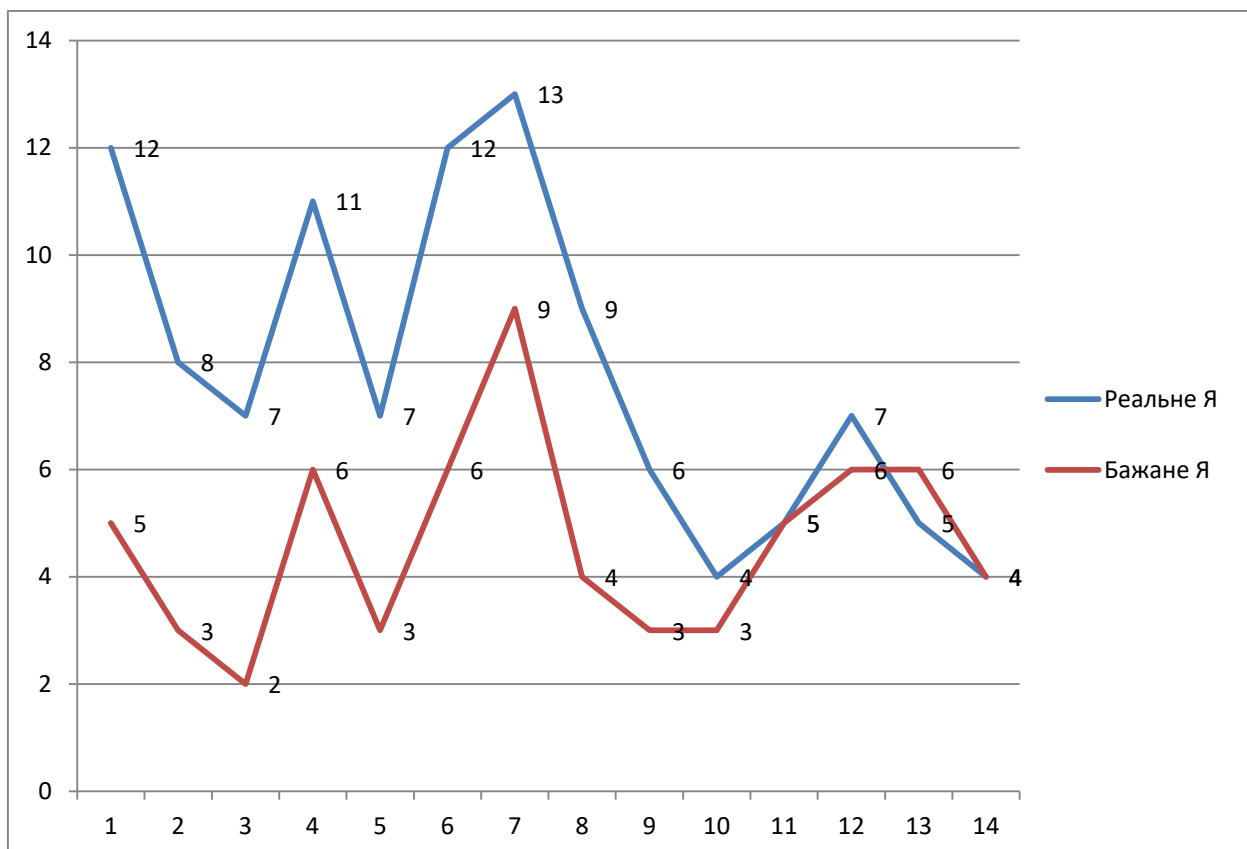

Рис.2.7 Розбіжність між ранговими місцями якості «сміливість» у шкалах оцінювання Я-реальне, Я-ідеальне (хлопці)

У дівчат ставлення до вказаної якості менш актуалізоване. Вони більш спокійно ставляться до її неясного вираження у структурі особистості і мають менші претензії на її формування у майбутньому. Якщо у ранговій шкалі реальне Я середній показник місця якості 10,9 (по вибірці), то у шкалі ідеального Я ця позиція підвищелася лише на 1,4 і складає 9,5.

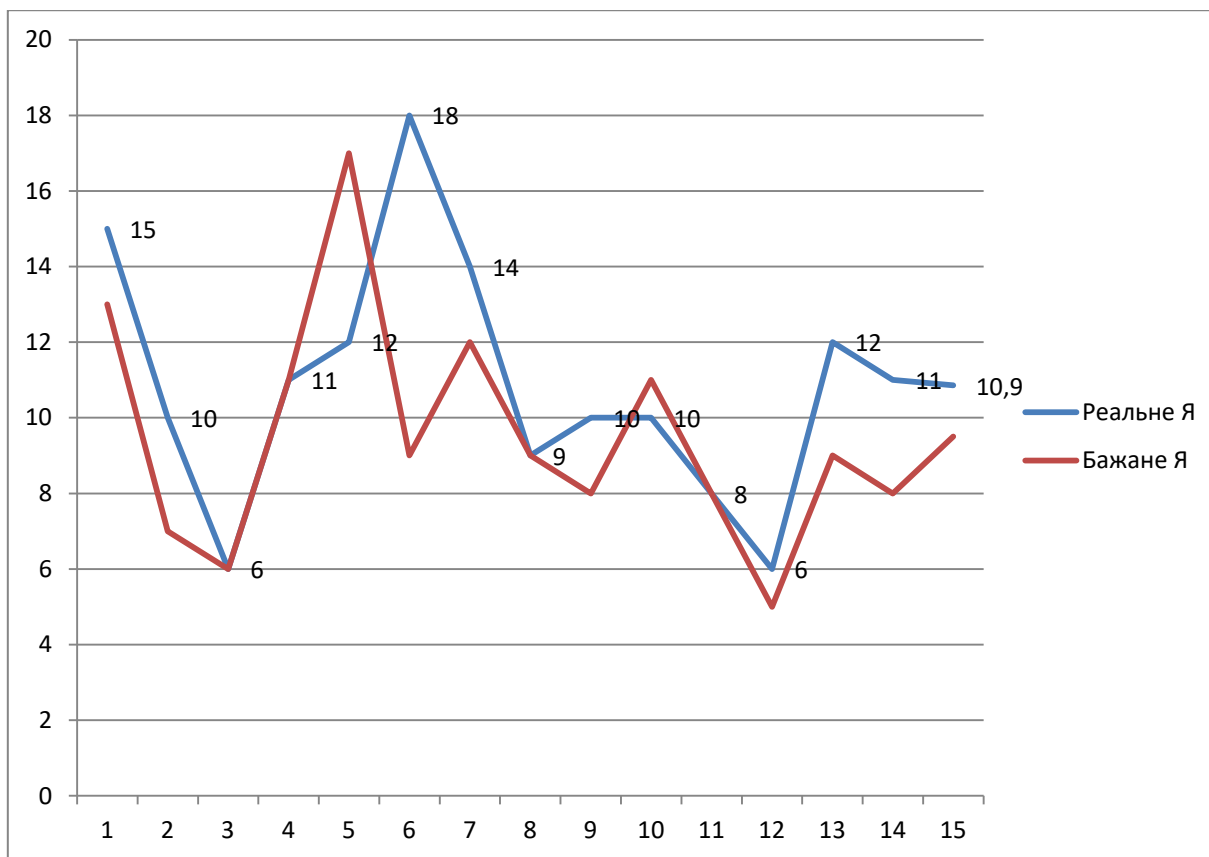

Рис.2.7. Розбіжність між ранговими місцями якості «смівлівість» у шкалах оцінювання Я-реальне, Я-ідеальне (дівчата)

Поглянемо на значущість такої якості як «ризиковість». Отримані результати вказують на дещо меншу її значущість для підлітків. Якщо смівлівість сприймається як соціально бажана позитивна характеристика, то ризиковість оцінюється ними дещо обережніше. Підлітки розуміють, що наслідки її вияву можуть бути не завжди позитивними. Все ж і за цих умов вона отримала середній рівень визнання. Середній показник рангового місця по вибірці у шкалі Я-реальне 8,9. Ще більш високу позицію вона отримала у шкалі рангів ідеального Я. Показник рангового місця 6,7. Варто зазначити, що у дівчаток ця якість не отримала високого визнання і посіла 14 місце у ранговій шкалі реального та ідеального Я.

Як видно із таблиці 2.3, в цілому по вибірці, «смівлівість», як значима особистісна якість, отримала середні позиції, потрапивши до першої десятки.

Середнє рангове місце 9,38. Риса «ризиковості» отримала дещо нижчий показник значущості. Середній ранговий показник - 11,53.

Таблиця 2.3

Показники середніх значень рангових місць особистісних якостей «сміливість» та «ризиковість» у шкалах реального та ідеального Я

Стать респондентів	Середні показники рангових місць за основними шкалами			
	Я-реальне	Я-бажане	Я-реальне	Я-бажане
	сміливість		ризиковість	
хлопці	7,86	4,64	8,86	10,9
дівчата	10,9	9,5	14,2	14,6
Середні показники	9,38	7,07	11,53	12,75

Співставляючи мрії підлітків (Я-бажане) і їх реальне самоставлення ми можемо констатувати позитивні тенденції у розвитку їх схильності до ризикових форм поведінки. У структурі ідеального Я рисі «ризиковості» надається меншого значення у зіставленні із образом Я-реальне. Натомість якість «сміливість» набуває для підлітків ще вищої привабливості. За нашим розумінням, у цьому випадку ми зустрілися із виявом вікової динаміку у системі особистісного сприйняття.

Одним із завдань нашого дослідження є вивчення схильності підлітків до провокування ризикових форм поведінки однолітків. Ще на початку нашого дослідження ми отримали певну інформацію про цей аспект підліткових стосунків у процесі спілкування зі вчителями. Як уже зазначалося, педагоги помічають такі поведінкові стратегії у взаємодії дітей, причому вважають, що вони виявлені навіть більш яскраво, ніж власна схильність ризикувати.

Опитування підлітків засвідчило, що вони також помічають наявність провокуючих тенденцій у міжособистісних стосунках. При цьому ставлення до цих стратегій швидше байдуже, ніж чітко визначені. На питання; «Чи осуджуєте ви поведінку друзів, яка спрямована на підштовхування інших до ризикових форм поведінки?» 39,2 відсотки обрали відповідь «ставлюся нейтрально». Вивчення мотиваційних основ цих відповідей засвідчують, що підлітки сприймають таку поведінку однолітків як звичну, до якої вони певною мірою адаптувалися і звикли. Лише третина учасників опитування виступили із заперечення доцільності таких стратегій. Вони зазначали, що наслідком провокування є промахи у поведінці партнера, за які він не лише несе відповідальність, але й покарання.

За нашим проханням діти виокремили проблемні ситуації у житті класу, які містили елемент підштовхування до ризикових форм поведінки. Всього було зафіксовано 45 сюжетів такого типу. Виконання контент-аналізу дозволив виокремити основні лінії провокувань. Спочатку ми розділили всі сюжети за спрямуванням стимулюючих порад друзів. За цим критерієм ситуації провокування розпалися на три групи: стимулювання внесення ризикових форм поведінки у спілкування з партнерами; підштовхування до шкідливих звичок (паління, випивка, ігроманія); стимулювання однолітка до виконання дій, що загрожують його життю чи здоров'ю. Як видно із таблиці найбільша кількість сюжетів, які були описані підлітками, стосуються підштовхування однолітків до вживання алкоголю, палінні. Третина ситуацій (31,1 відсоток) має саме цей зміст. Зібравшись невеличкими групами, підлітки не лише розповідають про свої вчинки, а й підзадорюють, підштовхують інших учасників, спробувати цигарки, електронні сигарети, хімічні сполуки і т.п.

Таблиця 2.4

Кількісні показники виокремлених напрямків стимулювання ризикових форм поведінки

Напрями стимулювання ризикових форм поведінки		Відносна частота представленості кожного із напрямків стимулювання
стимулювання до внесення ризикових форм поведінки у спілкування з партнерами	з друзями	13,3
	з батьками	11,1
	з вчителями	20,0
підштовхування до шкідливих звичок		31,1
стимулювання однолітка до виконання дій, що загрожують його життю чи здоров'ю		24,4

На другому місці за кількісними показниками знаходиться стимулювання ризикових форм поведінки однолітка, які мають великі потенційні небезпеки для його життя чи здоров'я. Такі сюжети у розповідях підлітків склали 25 відсотків. Сюжети, у яких провокуючі дії були спрямовані на внесення ризику у систему стосунків з партнерами ми розділили на три групи у залежності від партнерів, на яких спрямовувалися ризикові дії підлітка. Ми прогнозували, що найбільше таких сюжетів буде спрямовані на взаємодію з однолітками, але це виявилось не так. Найбільше провокаційних поштовхів підлітки описали щодо взаємодії однолітків із учителями. Напевне стосунки з друзями у середньому підлітковому віці вирішуються більш прямолінійно. Підліток самостійно приймає рішення, як вчинити у тому чи іншому випадку.

Взаємодія з вчителем є психологічно складнішим процесом, тому виникають спроби підштовхнути однолітка до вчинення певної дії відносно вчителя з ризиковим контекстом: ховання журналу, чи зошитів, підкладання предметів, псування шкільного приладдя. Аналіз описаних сюжетів

засвідчує, що більшість із них не містять первинного конфлікту. Швидше це ризикові розваги, об'єктом яких стає вчитель. Все ж ми зустріли і ризикові форми поведінки відносно вчителя основою яких є прагнення до помсти, гнів, розгорнений конфлікт.

Випадків стимулювання підлітками ризикових дій однолітків відносно інших авторитетних дорослих, зокрема батьків, простежується значно менше. Такі сюжети у нашому спостереженні склали 11,1 відсотків від загальної кількості. Всі вони виникають на основі певного первинного конфлікту з батьками, або ж бажання щось отримати із батьківської сім'ї. Якщо у першому випадку підлітки зустрічаються із порадами друзів втекти з дому, підлаштувати певний спосіб покарання батьків, то й другому - це стимулювання хитрощів та елементів крадіжок.

Оскільки підлітки помічають наявність провокуючих дій зі сторони однолітків ми запропонували їм оцінити свої схильності до провокувань та схильності до цих стратегій поведінки їхніх однолітків.

Як видно з результатів оцінки підлітками своїх провокаційних схильностей вони отримали нижчі значення у порівнянні із презентацією ризиковості. На нашу думку, це пов'язано із дією норми «соціальної бажаності». Підлітки усвідомлюють, що підштовхування когось до ризикових дій не завжди позитивно сприймається оточуючими.

Враховуючи можливість виникнення руйнівних, чи просто негативних наслідків, дорослі і однолітки швидше ставитимуть під сумнів доречність такої поведінки, ніж її схвалюватимуть. Середній бал самооцінки по чоловічій вибірці склав 2,4 бали, по жіночій 1,6.

Таблиця 2.5

**Оцінювання та самооцінювання схильності до провокування
ризикової поведінки партнерів**

Показники оцінювання провокуючих тенденцій у структурі ризикової поведінки підлітків			
Чоловіча вибірка		Жіноча вибірка	
самооцінка провокаційних схильностей	взаємоцінка провокаційних схильностей	самооцінка провокаційних схильностей	взаємоцінка провокаційних схильностей
2,4	3,7	1,6	2,7

Ще більшими є розбіжності у системі самооцінювання якості і її оцінки вчителями. Особливо яскраво вони виявляється щодо хлоп'ячої вибірки. Якщо середній показник у оцінках вчителів за цією шкалою склав 3,7 балів, то у самооцінках підлітків він має значення 2,4 бали.

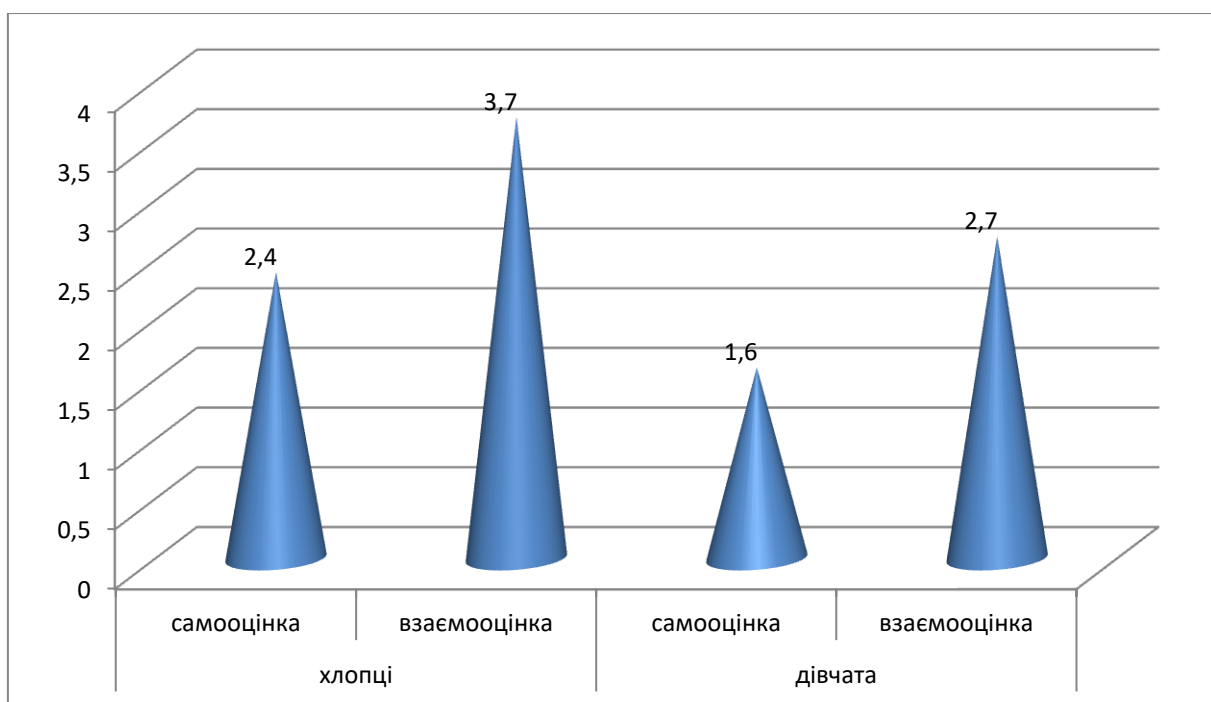

Рис. 2.8 Показники взаємо – та самооцінювання підлітками схильності до стимулювання ризикових форм поведінки однолітків

Розуміючи, що схильність підлітків підштовхувати однолітків до ризикової поведінки є небажаним явищем ми спробували простежити, які особистісні детермінанти спричинять такий тип поведінки. З цією метою ми провели обстеження дітей за методикою Т.Лірі. Простежуючи зв'язок поведінкових схильностей і сформованих установок у сфері спілкування ми дійшли висновку, що шкала домінування має позитивний кореляційний зв'язок із провокаційною активністю. Маючи схильність до домінувати підліток виявляє це і у ставленні до поведінкових програм інших дітей. Вони втручаються у життєдіяльність іншого, роблять спробу спрямувати його дії у цікавий для них напрямок. Таким чином, залишаючись ніби осторонь від подальших подій, такі підлітки здійснюють детермінуючий вплив на вибір їхніми однолітками ризикових форм самоподачі.

Виходячи із завдань нашого дослідження ми провели з учнями маленький експеримент. Була створена експериментальна ситуація по типу експериментів, які проводяться у соціальній психології. З дітьми проводилися дві серії досліду. У обох випадках виконувалася нескладне завдання на складання картинок із пазлів. Завдання виконувалося на швидкість. Для проведення експерименту був обраний кабінет хімії. Інструктаж проводився перед кабінетом. Дітей попереджали, що зараз вони приймуть участь у змаганні. Також повідомлялося, що напередодні у кабінеті розлився хімічний реактив і хоча його запаху вже не чути, все ж варто надягнути маску, щоб потім не першило у горлі. Наголошувалося, що, звичайно, одягання маски трішки забере більше часу, але так буде безпечніше. Хто не боїться ризикувати - маску може не одягати.

Для індивідуального захисту дітям були надані маски на зав'язках, що збільшувало час на їх одягання і, відповідно, затягувало процес підготовки. У другій серії виконувалося завдання ідентичне, але дітям повідомляли, що через вікно за ходом роботи будуть спостерігати однолітки із іншого класу. Зазначимо, що для підвищення мотивації дітям-переможцям вручалися призи.

Таблиця 2.5

Показники різних типів презентація Я-образу у ситуаціях із різним контекстом публічності

Етапи експерименту	Кількісні показників прояву елементів ризикової презентації					
	одягнули			не одягнули		
	хлопці	дівчата	С.з.	хлопці	дівчата	С.з.
1 етап	42,9	57,1	50	57,1	42,9	50
2 етап	21,4	42,9	32,2	78,6	64,3	71,5
Середні показники	32,15	50	41,1	67,85	53,6	60,7

Як видно з таблиці 2,5, на першому етапі експерименту половина дітей вчинила більш обережно, скориставшись засобами індивідуального захисту, половина – цього не зробила.

Все ж, поведінка дівчаток і хлопчиків була дещо різна. Зокрема, показник використання засобів захисту у чоловічій частині вибірки склав 42,9 відсотки, а у жіночій 57,1 відсотки.

Поглянемо, чи змінилася поведінка дітей під час проведення другого етапу експерименту.

Як бачимо з таблиці, поведінка підлітків різко змінилася. Засобами захисту у чоловічій вибірці скористався лише кожен п'ятий (21,4 відсотки) підліток. У вибірці дівчат показник використання масок також різко знизився із 57,1 відсотка до 42,2 відсотка.

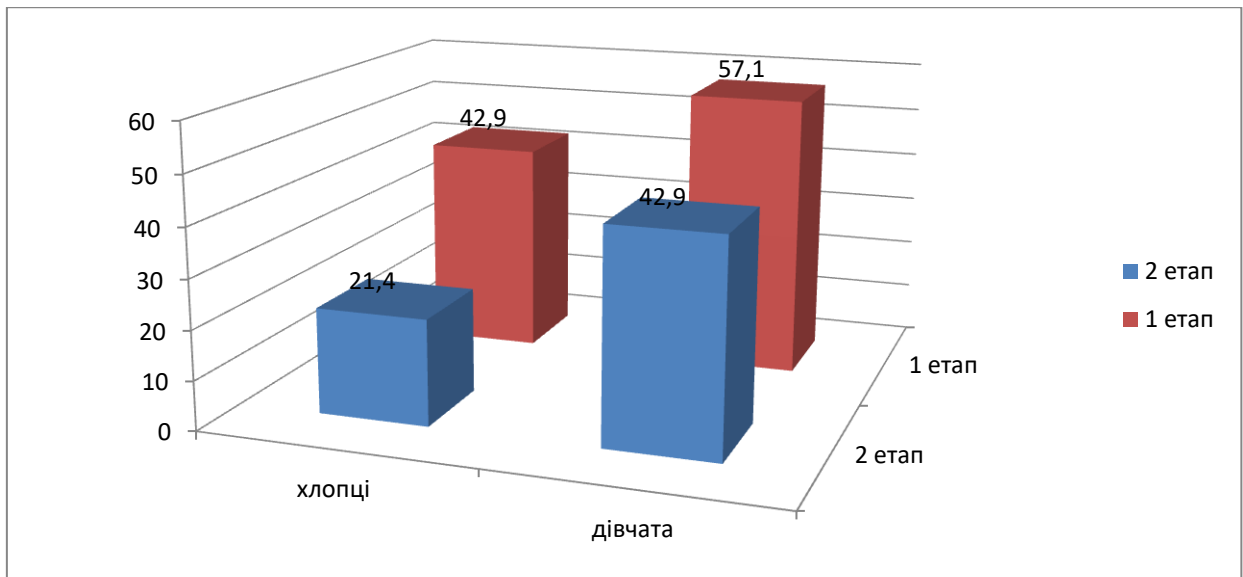

Рис.2.9. Зміна особливостей само подачі підлітків у ситуаціях публічного і не публічного характеру

Якщо врахувати, що зміна умов проведення експерименту стосувалася лише посилення презентаційного контексту, то можна стверджувати, що підлітки обох статей схильні змінювати свою поведінку у подібних ситуаціях. Отже, ми переконалися, що ризиковість є однією із бажаних презентаційних якостей. У публічних ситуаціях підлітки подають себе як більш схильних до ризику. Ця якість більш яскраво виявлена у поведінці хлопців, хоча і дівчатам до вподоби презентаційний образ «сміливого і ризикового».

Експеримент підтвердив, що у процесі само подачі підлітки зважають на публічність ситуації та видозмінюють само подачу і поведінку у бік більш ризикової.

Висновки по 2 розділу.

Проведене дослідження засвідчує наявність ризикових форм поведінки у життєдіяльності підлітка Вони мають різні види і форми. Найбільш типовим варіантом ризикових форм поведінки є виконання різноманітних трюків на велосипедах і скейтбордах. Привабливими для підлітків є також паркур та подорожування по закинутих місцях.

Аналіз когнітивної складової ризикової форми поведінки засвідчує, що підлітки здатні усвідомлювати наслідки використання ризику як негативного, так і позитивного характеру. Все ж, знання потенційних загроз не виступає достатньо дієвим чинником призупинки небезпечної активності, що вказує на відсутність особистісного ставлення до обмеження ризикових форм поведінки.

Як і на підставі аналізу сформованості інших якостей особистості підлітків можна розділити на три групи за рівнем схильності до ризиковості. Вищий вияв схильності спостерігається у хлопців. Отже, можна констатувати наявність гендерної детермінації ознаки. Підліткам до вподоби не лише ризикова поведінка, а й наявність відповідної риси у їхньому характері. У образі реального Я ця риса займає середні позиції. У образі ідеального Я її позиції дещо послаблюються, але зниження рангового місця у системі самооцінювання ідеального Я все ж незначне. Однією із вагомих підстав збереження позитивно ставлення до ризикових форм поведінки є налаштованість підлітків на розвиток сміливості та відваги.

Отже, схильність підлітків до ризикових форм поведінки вказує на необхідність забезпечення їх належного психологічного супроводу у цей віковий період. Для них доречно проводити як розвивальні, так і корекційні форми роботи. При цьому кожна із означених ліній повинна передбачати формування зваженого, зрілого використання форм поведінки, які мають руйнівний потенціал як для самого підлітка, так і для його найближчого оточення. Цим аспектам і буде присвячена подальша наша робота.

Розділ 3

КОРЕКЦІЯ НАДМІРНОЇ РИЗИКОВОСТІ ПІДЛІТКІВ

3.1. Завдання та основні принципи організації розвивально-корекційної роботи з підлітками

Проведені спостереження та опитування школярів і педагогів переконливо довели, що підлітки не схильні критично ставитися до використання ризикових форм поведінки. Навпаки, їх приваблює такий вид діяльності, він викликає захоплення і схвалення однолітків. Тому на етапі формувального експерименту ми поставили перед собою наступні завдання:

- сформувати критичне ставлення підлітків до використання ризикових форм у власній поведінці;
- розвивати толерантне ставлення до можливостей інших людей;
- сформувати відмову від стимулювання ризикових форм поведінки у своїх однолітків;
- розвивати асертивну поведінку підлітків.

Таким чином, робота передбачала реалізацію чотирьох взаємопов'язаних завдань. Ми прагнули змінити установки підлітків щодо доцільності необдуманого ризику та зваженого ставлення до позицій, вмінь і ставлень іншої людини.

Робота проводилася відповідно до основних положень організації тренінгів. Зокрема, ми дотримувалися принципу активних позицій, який передбачає долучення дітей до виконання завдань як на рівні практичної реалізації, так і когнітивного аналізу.

Принцип цілісності групи зумовлював формування структурованого об'єднання, у якому панувала б довірлива атмосфера та взаєморозуміння.

Принцип системності та послідовності забезпечував поетапне проникнення підлітків у проблему.

У розвивальній програмі брали участь 14 підлітків, у яких, за результатами констатувального експерименту, найяскравіше простежувалася схильність до ризикових форм поведінки

3.2. Формування асертивно-конструктивної поведінки підлітків

Своє перше заняття ми розпочали із аналізу твору В.Винниченка Федько-Халамидник. Це літературний твір, який наші шестикласники тільки-но вивчили. Основна увага дітей зосереджувалася на наслідках, які спричиняла ризикова поведінка головного персонажу твору Федька. Після цього здійснювалося обговорення конкретних випадків із шкільного життя, де критика і підштовхування друзів породжували виникнення певної проблеми для однолітка.

Вправа «Я за це відповідаю» використовувалися з метою фіксації у свідомості підлітків двох типів відповідальності: особистісної і соціальної. Якщо у першому випадку людина відповідає за свої вчинки перед собою і суспільством, то у другому випадку мова йде про особистісну відповідальність підлітка за життя і благополуччя друзів.

На другому занятті обговорювалося питання асертивної поведінки. Після пояснення поняття «асертивність» на великому плакаті підлітки почергово записували мотиваційні підстави доречності такою поведінки.

Подальша вправа передбачала аналіз асертивних і залежних форм самоподачі. У вправі було використано 4 сюжети, розроблені нами на матеріалі шкільного життя дітей.

Ситуація 1. Відмова однолітка дати списати домашнє завдання.

Ситуація 2. Відмова від участі у агресивних спробах вирішення конфліктної ситуація.

3. Відмова персонажу здійснювати ризикову дію.

4. Відмова персонажу брати участь у ризиково-підступних діях щодо вчителя.

Після розбору сюжетів, підліткам було запропоновано інсценувати кожен із ситуацій. У процесі інсценування діти вчилися виокремлювати асертивні способи уникання від входження у ризиковий захід, не втрачаючи при цьому власної гідності у очах однолітків.

Вправа «Рефлексія» використовувалася нами з метою розвитку здатності підлітків здійснювати аналіз власної самості, своїх рис і поведінки. Частково вона також забезпечувала зняття певної внутрішньої напруги в учасників тренінгових занять.

Зміст вправи: учасникам пропонується уявити собі мокру кішку, її кривляння, як вона смикається, її ходу. Потім ведучий говорить, що він забороняє думати про цю кішку, протягом двох хвилин, і засікає час. Ті, що засміються виходять в центр кола. В кінці кінців всі учасники опиняються там і всі разом весело сміються. Після цього пропонується уявити себе у веселих, успішних ситуаціях і у ситуаціях проблемного характеру.

У кінці вправи учасники по колу розповідають про те, як вони почували себе на занятті, що сподобалось, що ні.

Одне із занять ми присвятили аналізу наслідків ризикової поведінки підлітків не для них особисто, а для їхніх батьків. Розпочиналося заняття із вправи «Я люблю своїх батьків». Вправа мала характер проєктивної технології. Підліткам, що стояли у колі, пропонувалося почергово продовжувати речення : «Я поважаю батьків, тому, що...», «Моя турбота про батьків виявляється у тому, що...».

Після цього учасникам пропонувалося пригадати свої небезпечні ігри, наслідками яких були різні травмування. У процесі обговорення увага зосереджувалася на проблемах, які виникали у цій ситуації у батьків: їхнє хвилювання, залагодження конфлікту, придбання ліків.

Заняття було продовжене вправою «Мамині емоції». Дітям пропонувалося із заданих стимулів відібрати зображення, на якому жіноче лице відображає безтурботність і щастя. Після цього зачитувалися ситуації із життя підлітків, де ризикова поведінка завершувалася виникненням

проблемної ситуації. Кожну із цих ситуацій розбирали з позиції переживання мами і тата. Приймалося групове правило – «Мамин споків важливіший, ніж моє задоволення».

Темою наступного заняття стала ідея «Погляд із майбутнього». Дітям пропонувалося уявити як вони сприйматимуть свої сьогоднішні «подвиги», коли виростуть. За що, у своїй поведінці їм буде соромно, за чим вони будуть шкодувати, що варто було б зробити вже зараз, щоб уникнути докорів сумління.

При обговоренні цих питань дітям було запропоновано розділити аркуш навпіл та записувати ситуації, які і в дорослому житті сприйматимуться позитивно та ті, які явно сприйматимуться із осудом.

Вправа «Вийди з кола» визначення здатності знаходити вихід з важких ситуацій, вміння не губитись у випробуваннях, боротися на межі душевних сил, і з іншого боку, довіряти людям.

Зміст: ведучий говорить групі: «Любов до людей, в тому числі, до себе самого, – це важка робота, яка вимагає мужності, а іноді – повної самовіддачі. Вам пропонується гра перевірка: чи вмієте ви долати перешкоди, виживати, як ви це робите.

Отже всі стають в коло і беруться за руки. Бажаючий входить в коло з задачею з нього вирватись – за 2-3 хвилини. Той, хто не зміг це зробити, вважається загиблим. Коло не має бажання його випускати, але якщо у когось таке бажання з'явиться, він може це зробити. Той, хто випустив, нічим не ризикує: наступний зайде в коло по бажанню. Коло не залізна клітка, шанс вийти він дає кожному, але випустить лише того, хто доведе своє бажання жити»

Суть тут, звичайно, не в самій події – «загинув» учасник чи ні, а в тому що стоїть за цим. З кола має шанс вийти тільки той, хто по справжньому любить і поважає себе, знає собі ціну і готовий за неї боротись. І це коло – прекрасна діагностика життєвого стиля людини: хтось рветься з кола силою напролом, хтось всі три хвилини розгублено посміхається і робить вигляд, що

нічого не відбувається,хтось підкупляє, хтось лукавить, а хтось іде з відкритим серцем.

По ходу гри ведучий може показати учасникам, що одним з кращих способів виходу є відверте прохання особисто до того, хто може тебе почути, при цьому необхідно стояти не між рук, а перед людиною, близько до нього, поклавши руки йому на плечі. Робота всією душею, всім своїм єством! Для цього необхідно дійсно довірити себе тому, хто перед тобою. У кінці вправи здійснювався обмін враженнями учасників!

Класична вправа «Терези» застосовувалася для візуалізації переваг відмови від ризикових форм поведінки. Тренінгова група ділилася нами на дві підгрупи. Члени першої підгрупи шукали аргументацію щодо доцільності використання ризикових форм самовияву, учасники другої підгрупи – доводили ідею заперечення. Підсумовуючи ми наголошували на тому, що у кожному конкретному випадку необхідно зважено підходити до свого рішення

Частина заняття присвячувалася такій небажаній формі підліткової поведінки як бажання вейпити. Обговорювалися за і проти електронних сигарет, сприйняття дорослими захоплень підлітків. Виконувався розгляд рекламних роликів проти паління. Підліткам пропонувалося створити власний ролик антирекламу електронних сигарет у стилі Тік-Ток.

Тема наступного заняття «Дорожу друзями». Ми розпочинали його із обговорення ситуацій, де підштовхування підлітками своїх друзів спричиняли важкі наслідки. Знову ми повернули дітей до обговорення ситуації із твору Винниченка. Дітям було запропоновано зобразити хлопчиків на крижаній заплаві, уявити як страшно і холодно було кожному із них, як не обдуманий вчинок спричинив трагедію.

Після чого діти пригадували ситуації де їхнє втручання попередило біду. Під час вправи з м'ячем кожному необхідно було продовжити обіцянку «Я не буду говорити, щоб мій товариш...».

Друга частина заняття присвячувалася обговоренню виправданого ризику. Дітям було запропоновано описати декілька сюжетів де ризикова поведінка є не дурницею, а вчинком.

Вправа «Вчинок» передбачала обмірковування підлітками того, що можна назвати вчинком, а що ні. Основні визначення записувалися на ватмані і залишалися у класній кімнаті для подальшого закріплення.

Вправа «Хто я?». Мета: сприяти самоаналізу підлітків, розвивати саморозкриття, самопізнання, прояснення «Я – концепції», вміння аналізувати і визначати психологічні характеристики – свої і оточуючих людей.

Зміст: у кожної людини є власна теорія про те, що робить його унікальним, відрізняє від інших людей. При цьому виникає питання: «Чи поділяють інші мою точку зору?».

Дітям групи пропонується розділити аркуш паперу на три графи по вертикалі: У 1-й графі відповісти на питання: «Хто я?». Для цього швидко написати 10 слів – епітетів, писати слід в тому порядку, в якому вони приходять в голову. В 2-й графі написати, як на це питання відповіли б ваші батьки, знайомі(будь яка інша важлива людина). В 3-й графі на це ж питання відповідає хтось з групи. Для цього всі кладуть свої підписані листочки на стіл, вони перемішуються, потім кожен, не дивлячись, бере аркуш зі столу і пише про ту людину, чий аркуш йому дістався. Потім аркуші знову кладуться на стіл, і кожен забирає свій.

Під час обговорення результатів даного заняття можна звернути увагу на наступні аспекти:

- чи повторюється якась якість , слово у всіх трьох графах;
- про що це може говорити (наприклад, про відкритість людини у спілкуванні);
- наскільки добре людина сама себе знає (кількість слів в 1-й графі);

- відношення до самого себе (співвідношення позитивних і негативних епітетів);

співпадає чи не співпадає «Я- концепція» і уявлення інших про цю людину.

Після проведення серії занять ми запропонували дітям знову пройти методику самооцінювання. При цьому ми зосереджували основну увагу не на оцінці підлітками реального Я (оскільки розуміли, що поведінкова складова за 2 місяці суттєво не змінилася), а на їхніх баченнях свого образу Я в майбутньому та присутності у ньому аспекту ризиковості. Як видно із таблиці 3.1. у всіх дітей відбулися певні зміни у самосприйнятті свого майбутнього образу. Зазначимо, що згідно обраної методики ранжування рис здійснювалося у напрямку від найбільш бажаних до найменш бажаних.

На етапі констатувального експерименту у більшості наших учасників риса «ризиковості» знаходиться на 5-7 позиціях. Середній ранговий показник склав 6,4. Після проведення формувального експерименту відбулося більш адекватне оцінювання підлітками значущості даної риси. Середній ранговий показник підвищився до 9,8 бала (див. табл. 3.1.)

Таблиця 3.1.

Зміни у рейтинговому оцінюванні визнання підлітками значущості якості ризиковості

№	Учасники	Ранговий показник особистісної якості «ризиковість» у образі «Я-бажане»	
		констатувальний експеримент	формувальний експеримент
1	Влад А	8	11
2	Коля А.	7	9
3	Сергій З	7	9
4	Сашко Р.	9	14
5	Діма К.	6	9
6	Тарас П.	4	8
7	Павло Д.	5	9

8	Борис Ч.	7	9
9	Дмитро К.	5	8
10	Василь Б.	4	9
11	Алла Л.	6	9
12	Марія В.	9	15
	Алла Ш.	6	9
Середній показник рангу		6,4	9,8

Звичайно, ми розуміємо, що ця якість і на далі залишається досить значимою для підлітків. Це одна із вікових закономірностей розвитку, але можна прогнозувати, що у свідомості дітей відбувся певний перегляд особистісних ставлень до власної поведінки та оцінки поведінки однолітків

Висновки по 3 розділу

Схильність до ризику і ризикової поведінки - вікова особливість підлітків. Вони є важливими елементами особистісного сприйняття та самоутвердження. Все ж схильність до надмірного ризику, необачність та необережність можуть спричинити значну кількість проблем як для самого підлітка, так і тих, хто його оточує.

Враховуючи деструктивний вплив надмірної ризиковості на поведінку підлітків ми запропонували комплекс методів, які дозволяють змінити особистісні установки підлітків щодо доцільності ризикових форм самовияву. Робота передбачала дві основні лінії – корекцію ставлень підлітка до використання ризикових форм поведінки та зміну установок щодо стимулювання ризикових виявів у своїх партнерів.

Дослідження засвідчує, що використання активних методів у розвивально-корекційних комплексах дозволяє змінювати ставлення підлітків до цінності ризиковості як особистісної якості. Визнаючи наявність елементів деструктивних форм поведінки підлітки висловлюють бажання

послаблювати наявність цих тенденцій у майбутньому. Тим самим задаючи більш адекватні орієнтири у розвитку особистості та поведінки у колі однолітків.

Ризикова поведінка небезпечна. Без формування належних контролюючих програм у житті підлітка може виникнути багато проблем, тому стимулювання рефлексивних механізмів, вправлення у виборі конструктивних шляхів у вирішенні ситуативних проблем є зободенним завданням

ВИСНОВКИ

Проблема схильності підлітків до ризикової поведінки належить до важливих напрямків психологічної та педагогічної науки і практики. Її виокремлення у загальному комплексі психологічної проблематики відбулося порівняно недавно, але уже на цей час виконано багато цікавих досліджень, що висвітлюють сутність і специфіку ризикових форм поведінки.

У літературі визнається, що ризик необхідний для життєдіяльності людини, але його присутність у поведінці людини повинне узгоджуватися із ситуативним контекстом.

Проведене дослідження засвідчило, що ризикові форми поведінки присутні у активності школярів. Небезпеки, на які наражають себе діти, хвилюють дорослих. Вони прагнуть коригувати цей процес, але без належного психологічного сприяння ця діяльність не завжди дає позитивні результати. За оцінками педагогів учні середнього підліткового віку мають переважно середні показники за шкалою схильності до ризику. Небезпечні тенденції зумовлені схильністю підлітків до ризику мають дві форми вияву:

- підвищено-беспечна поведінка;
- стимулювання ризикових форм у поведінці однолітків.

Підлітки усвідомлюють рівень своїх схильностей до ризику. Вони легко виокремлюють небезпечні форми поведінки, які містять потенційні загрози. Найактивніше визнаються такі форми поведінки як паркур, селфі, прогулянки у небезпечних місцях, виконання трюків на велосипедах і скейтбордах, спроби палити та вживати алкоголь.

При оцінюванні схильностей до ризику вищі оцінки виставляють собі хлопці. Це дозволяє говорити про наявність елементів гендерної детермінації процесу. Співставлення оціночних установок підлітків щодо двох особистісних якостей «сміливість» та «ризиковість» засвідчує, що існують певні відмінності у ставленні школярів до них. Зокрема, якість «сміливість» у шкалі «Я-реальне» посіла приблизно восьме місце (середнє значення рангу

7,9). У шкалі «Я-бажане» ранговий показник значно вищий. Його середнє значення складає 4,6. Отже, розбіжність між цими показниками склала у середньому 3,2. До того ж у більшості хлопців простежується прагнення мати більш високі показники сміливості. Враховуючи, що якість оцінювалася на фоні 20 інших, можна говорити про високу міру її значущості. Це виявляється як у оцінюванні свого реального, так і ідеального. У дівчат ставлення до вказаної якості менш актуалізоване. Вони більш спокійно ставляться до її неясного вираження у структурі особистості і мають менші претензії на її формування у майбутньому.

Щодо якості «ризиковість» можна констатувати, що вона має дещо меншу її значущість для підлітків. Якщо сміливість сприймається як соціально бажана позитивна характеристика, то ризиковість оцінюється ними дещо обережніше. Підлітки розуміють, що наслідки її вияву можуть бути не завжди позитивними. Все ж і за цих умов вона отримала середній рівень визнання. Середній показник рангового місця по вибірці у шкалі Я-реальне 8,9. Ще більш високу позицію вона отримала у шкалі рангів ідеального Я. Показник рангового місця 6,7.

Співставляючи мрії підлітків (Я-бажане) і їх реальне самоствавлення ми можемо констатувати позитивні тенденції у розвитку їх схильності до ризикових форм поведінки. У структурі ідеального Я рисі «ризиковості» надається меншого значення у зіставленні із образом Я-реальне. Натомість якість «сміливість» набуває для підлітків ще вищої привабливості. За нашим розумінням, у цьому випадку ми зустрілися із виявом вікової динаміку у системі особистісного сприйняття.

Одним із завдань нашого дослідження було вивчення схильності підлітків до провокування ризикових форм поведінки однолітків. Проведене дослідження засвідчило, що підлітки помічають наявність провокуючих тенденцій у системі міжособистісних стосунках. При цьому ставлення до цих стратегій є швидше байдужим, ніж чітко визначеним. Це негативне явище,

оскільки підлітки виявляються не готовими активно протистояти провокуючим впливам.

За спрямуванням провокуючих порад друзів ситуації провокування розпалися на три групи:

- стимулювання внесення ризикових форм поведінки у спілкування з партнерами;
- підштовхування до шкідливих звичок (паління, випивка, ігроманія); стимулювання однолітка до виконання дій, що загрожують його життю чи здоров'ю.

Найчастіше підлітки використовують стратегію підштовхування однолітків до вживання алкоголю та палінні (31,1 відсоток). На другому місці, за кількісними показниками, знаходиться стимулювання ризикових форм поведінки однолітка, які мають великі потенційні небезпеки для його життя чи здоров'я. Такі сюжети у розповідях підлітків склали 25 відсотків.

Сюжети, у яких провокуючі дії були спрямовані на внесення ризику у систему стосунків з партнерами, ми розділили на *три групи* у залежності від партнерів, на яких спрямовувалися ризикові дії підлітка. Найбільше провокаційних поштовхів підлітки описали щодо взаємодії однолітків із учителями. Можна припустити, що стосунки з друзями у середньому підлітковому віці вирішуються більш прямолінійно. Підліток самостійно приймає рішення, як вчинити у тому чи іншому випадку. Взаємодія з вчителем є психологічно складнішим процесом, тому виникають спроби підштовхнути однолітка до вчинення певної дії відносно вчителя з ризиковим контекстом: ховання журналу, чи зошитів, підкладання предметів, псування шкільного приладдя. Випадків стимулювання підлітками ризикових дій однолітків відносно інших авторитетних дорослих, зокрема батьків, простежується значно рідше (11,1 %).

Оцінка підлітками своїх провокаційних схильностей має нижчі значення у порівнянні із презентацією своєї ризиковості. На нашу думку, це

пов'язано із дією норми «соціальної бажаності». Підлітки усвідомлюють, що підштовхування когось до ризикових дій не завжди позитивно сприймається оточуючими. Враховуючи можливість виникнення руйнівних, чи просто негативних наслідків, дорослі і однолітки швидше ставитимуть під сумнів доречність такої поведінки, ніж її схвалюватимуть. Середній бал самооцінки по чоловічій вибірці склав 2,4 бали, по жіночій 1,6.

Простежуючи зв'язок поведінкових схильностей і сформованих установок у сфері спілкування ми дійшли висновку, що шкала домінування має позитивний кореляційний зв'язок із провокаційною активністю. Маючи схильність до домінувати підліток виявляє це і у ставленні до поведінкових програм інших дітей. Вони втручаються у життєдіяльність іншого, роблять спробу спрямувати його дії у цікавий для них напрямок. Таким чином, залишаючись ніби осторонь від подальших подій, такі підлітки здійснюють детермінуючий вплив на вибір їхніми однолітками ризикових форм самоподачі.

Проведені експерименти засвідчили, що ризиковість є однією із бажаних презентаційних якостей. У публічних ситуаціях підлітки подають себе як таких, що схильні до ризику. Ця якість більш яскраво виявляється у поведінці хлопців, хоча і дівчатам до вподоби презентаційний образ «сміливої і ризикової». Отже, експеримент підтвердив, що у процесі самоподачі підлітки зважають на публічність ситуації та видозмінюють само подачу і поведінку у бік більш ризикової.

Враховуючи деструктивний вплив надмірної ризиковості на поведінку підлітків ми запропонували комплекс методів, які дозволяють змінити особистісні установки підлітків щодо доцільності ризикових форм самовияву. Робота передбачала дві основні лінії – корекцію ставлень підлітка до використання ризикових форм поведінки та зміну установок щодо стимулювання ризикових виявів у своїх партнерів.

Дослідження засвідчує, що використання активних методів у розвивально-корекційних комплексах дозволяє змінювати ставлення

підлітків до цінності ризиковості як особистісної якості. Визнаючи наявність елементів деструктивних форм поведінки підлітки висловлюють бажання послаблювати наявність цих тенденцій у майбутньому. Тим самим задаючи більш адекватні орієнтири у розвитку особистості та поведінки у колі однолітків.

Отже, виконане дослідження дозволяє стверджувати, що проблема своєчасної корекції деструктивної ризикової поведінки заслуговує на постійну увагу теоретиків і практиків психологічного та педагогічного спрямування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Башкина Ю. Д. Роль эмоциональной составляющей личности в возникновении подростковой наркомании /Ю. Д. Башкина // Интегративный подход в психологии (новые исследования): Сборник научных трудов. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2004. – С. 5-15.
2. Башкина Ю. Д. Представление о риске у подростков с различным типом рискованного поведения / Ю. Д. Башкина // Развитие специальной (коррекционной) психологии в изменяющейся России: Материалы научно-практической конференции «Ананьевские чтения – 2005» / Под ред. Л. А. Цветковой, Л. М. Шипицыной. - СПб.: Изд-во С.-Петербургского университета, 2005. - С. 431-433.
3. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну М.: Прогресс традиция., 2000
4. Бережная Е.В. Анализ существующих определений риска и подходов к его классификации / Бережная Е.В., Порожня Т.А., Кукота С.И.: Сб. науч. тр. / Сев.-Кав. ГТУ. Серия "Экономика", 2005. – № 2. – С. 76–85.
5. Божович Л.И. Психология формирования личности /Л.И.Божович СПб.: Питер, 2015. 398 с.
6. Бочарова Е.Е. Готовность к риску как личностный потенциал субъектной регуляции / Е.Е.Бочарова // Известия Саратовского университета. Новая серия. Акмеология образования. Психология развития. – 2011. Т. 4. – № 2. С. 27 –33.
7. Бунас А. А. Различные аспекты обоснования природы рискованного поведения личности / А. А. Бунас. – Текст : непосредственный // Психология: проблемы практического применения : материалы II Междунар. науч. конф. (г. Чита, июнь 2013 г.). – Т. 0. – Чита : Издательство Молодой ученый, 2013. – С. 10-16.

8. Вдовиченко О. В Психологическая модель рискованного поведения /О.В.Вдовиченко // Проблемы экстремальной та кризової психології. – 2013. Вип. 14. – С.63
9. Гроф С. Психология будущего: Уроки современных исследований сознания / С.Гроф. — М., 2001. — С. 109–115.
10. Дик П. В. Психологические концепции риска и рискованного поведения [Текст] / П. В. Дик // Актуальные проблемы психологии. – 2008. – С. 63–68.
11. Варанкина В.С. Проблема рискованного поведения молодежи в сети Интернет / Варанкина В.С., Воронина О.А // Молодежь в меняющемся мире: вызовы современности: материалы VII международной научнопрактической конференции. Екатеринбург: УГПУ, 2017. С. 24–28..
12. Вдовиченко О.В. Личностно-психологические детерминанты явления риска / Вдовиченко О.В., Чебыкин А.Я. // Дифференциация и интеграция психолого-педагогического знания в науке, социальной практике и научных исследованиях: Сборник материалов Международной научно-практической конференции. - Смоленск, 2001.
13. Гишинский Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» /Я.Гишинский. – СПб. Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004.— 520 10.
14. Гишинский Я. Девиантность подростков: Теория, методология, эмпирическая реальность. Учебно-научное издание / Гишинский Я., Гурвич И., Русакова М., Симпура Ю., Хлопушин Р. – СПб.: Медицинская пресса, 2001. – 200 с. 11.
15. Гиппенрейтер Ю.Б. О природе человеческой воли / Ю.Б.Гиппенрейтер // Психологический журнал. Т. 26. № 3. 2005. С. 15-24.
16. Гогицаева О.У. Психолого-педагогические аспекты социализации личности ребенка / Гогицаева О.У. Кочисов В.К //Вектор науки ТГУ. №4 (15) 2013. С.101-104 3.

17. Запесоцкий А. С. Образование и средства массовой информации как фактор социализации современной молодежи / А.С.Запесоцкий. – СПб. : СПбГУП, 2009. – С. 250–259.]
18. Ильин Е.П. Психология риска /Е.П.Ильин – СПб:Питер, 2017. – 410.с.
19. Ковалинская А.Г. Склонность к риску и экстремальная активность подростков /А.Г.Ковалинская // Развитие современной науки: теоретические и прикладные аспекты: сборник статей. – Пермь: ИП Сигитов Т.М., 2017. – С. 140– 141
20. Колесов Д.В., Пономаренко В.А. Отношение к жизни и психология риска: уч. пос. Воронеж: МОДЭК, 2008. 78 с.
21. Колокольникова З.У, Лузина А.К. Ресурсы социальной среды для обеспечения равенства образования городских и сельских детей / Колокольникова З.У, Лузина А.К. // Современные проблемы науки и образования – № 4 – 2015 .
22. Колпаков В. М. Теория и практика принятия управленческих решений / В.М.Колпаков. –2-е изд., перераб. и доп. – К.: МАУП, 2004. – 504 с.
23. Кон И.С. Отрочество как этап жизни и некоторые психолого-педагогические характеристики переходного возраста / Кон И.С., Фельдштейн Д.И. // Хрестоматия по возрастной психологии. М.: МПСИ, 2010. С. 215– 222.
24. Корнилова Т.В. Индивидуальные категоризации субъективного риска /Т.В.Корнилова // Вопросы психологии. 1999. № 6. – С. 128–139.
25. Корсакова Л.И. Копинг-поведение и защитные механизмы системы адаптации личности [Электронный ресурс] // ТРУДЫ СГА, 2010, № 8. URL: http://www.edit.muh.ru/content/mag/trudy/08_2010/11.pdf (дата обращения 12.04.2016).
26. Лушенков А. Адреналиновая зависимость подростков / А.Лушенков // Научно-практический электронный журнал «Аллея Науки» №16 2017
27. Лысков Б.Д. Поведенческие аномалии подросткового возраста/ Наркоситуация в вузе: Оценка и мониторинг: Учеб. Пособие/ И.Н. Гурвич,

- А.А. Березников, Ю.В. Гранская и др.; Под ред. И.Н. Гурвича. – СПб., 2005. – 348 с.
- 28.Лэнгле А. Введение в экзистенциально-аналитическую теорию эмоций: прикосновение к ценности / А. Лэнгле ; пер. с англ. О. Ларченко // Вопросы психологии. – 2004. – № 4. –С.3-21.
- 29.Мамардашвили М. Как я понимаю философию / М. Мамардашвили. – Москва : Прогресс-Культура, 1992. – 408 с.
- 30.Мечитов А.И. Восприятие риска / Ребрик С.Б., Мечитов А.И. // Психологический журнал. –1990. – №3. – С. 87-95.
- 31.Менегетт А. Система и личность / А. Менегетти. – Москва, 1996. – С. 36–39.
- 32.Нацун Л.Н. Рискованное деструктивное поведение подростков и условия его формирования / Нацун Л.Н., Разварина И.Н., Смолева Е.О. // Проблемы развития территории. 2017. № 1 (87). – С. 114-129
- 33.Реан А.А. Три десятилетия исследования риска / А.А. Реан // Вопросы анализа риска. - 1999. - № 1. -С. 87-92.
- 34.Подростки: риски для здоровья и их пути решения [Электронный ресурс] / Всемирная организация здравоохранения. – Режим доступа : <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs345/ru>
- 35.Пузыревич Н.Л. Развитие подростков с рискованным поведением в семье /Н.Л.Пузыревич // Социальная психология и общество. – 2014. –Т. 5. № 1. –С. 108–113.
- 36.Рогова А. Социальная среда для подростков как источник рисков и возможностей в процессе социализации /А.Рогова http://www.intelros.ru/readroom/credo_new/ch4-2019/40048-socialnaya-sreda-dlya-podrostkov-kak-istochnik-riskov-i-vozmozhnostey-v-processe-socializacii.html
- 37.Солнцева Г.Н. О психологическом содержании понятия «риск» / Г.Н.Солнцева // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14. Психология. – 1999. – № 2. – С. 14-22.

- 38.Стейнберг Л. Переходный возраст. Не упустите момент. – Москва.: МИФ, 2017. – 304 с.
39. Ульянова И.В. Рискованное поведение подростков как педагогический феномен / Ульянова И.В., Попова Т.А // Современные наукоемкие технологии. – 2016. – № 9-2. – С. 343–349.
- 40.Фахрадова Л.Н. Рискованное деструктивное поведение подростков и условия его формирования / Фахрадова Л.Н., Разварина И.Н., Смолева Е.О. // Проблемы развития территории. – 2017. – № 1. – С. 114–129.
- 41.Франкл В. Человек в поисках смысла : сб. : пер. с англ. и нем. / В. Франкл. – Москва : Прогресс, 1990. – 294 с.
- 42.Фролова Ю Психосоматика и психология здоровья: уч. пос. / Ю. Г. Фролова. – Мн: ЕГУ, 2003. – С. 40–47.
- 43.Собчик Л. Н. Психология индивидуальности. Теория и практика психодиагностики / Л. Н. Собчик. — СПб. : Речь, 2003. — 624 с
- 44.Собкин В.С. Проявления девиации в подростковой субкультуре / Собкин В.С., Абросимова З.Б., Адамчук Д.В., Баранова Е.В // Вопросы психологии. – 2004, № 3. – С. 3-19.
- 45.Чебыкин А. Я. Выраженность риска у студентов / А. Я. Чебыкин, О. В. Вдовиченко. – Одесса, 2004. – С. 62–94.
- 46.Чередниченко И.П. Психология управления / Чередниченко И.П., Тельных Н.В. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. – 608 с.
- 47.Цветкова И.В. Социальная типология подростков на основе самооценки склонности к риску // Карельский научный журнал. 2018. Т. 7. № 1. С. 214–218.
- 48.Шиляева И.Ф. Личностные факторы рискованного поведения подростков /И.Ф.Шиляева // Вектор науки ТГУ. Серия: Педагогика, психология. – 2019. № 1 (36). – 69 с.
- 49.Ильин Е.П. Психология риска / Е.П.Ильин. – СПб.: Питер, 2012. – 267с.
- 50.Хломов К.Д. Восстановительный подход – инструмент организации помощи подросткам, находящимся в социально-дезадаптирующей

ситуации / Хломов К.Д., Москвичев В.В. // Сборник тезисов участников Третьей Всероссийской научно-практической конференции по психологии развития. Москва, 2011, С.227-228.

ДОДАТКИ

Додаток А

Опросник «Личностные факторы принятия решений» (ЛФР-25)

Инструкция. Вам предложен ряд высказываний. Если высказывание в основном характеризует вас, то в бланке «Протокол» вы ставите «+1», если оно характеризует вас только наполовину – «0», если оно вам не соответствует – «- 1».

Текст опросника:

1. При подготовке к контрольной работе (экзамену, зачету и т. п.) я стараюсь получить всю информацию, все необходимые знания.
2. При решении проблемы я обдумываю и оцениваю все возможные варианты, даже если какие-то из них нереальны или неприемлемы.
3. Именно действия, а не размышления помогают мне достичь желаемых результатов.
4. В ситуациях, требующих решения, я всегда бываю так увлечен или разочарован делом, что выбор меня не затрудняет.
5. Я могу утверждать или отрицать только то, о чем точно осведомлен.
6. Я осторожен в своих планах и действиях.
7. Я неохотно ставлю на карту что-либо, предпочитаю действовать наверняка.
8. Я всегда забочусь о тщательности и точности в своих планах и действиях.
9. Я робок.
10. Я принимаю решения не на авось, а только после основательных размышлений.
11. Я действую согласно девизу: «Не зная броду, не суйся в воду».
12. Я предпочитаю неоднократно обдумывать решения, чтобы не сделать ошибки.
13. Я охотно и смело иду на большой риск.

14. Только осознав всю правильность основ своего действия, я принимаю решение.
15. Я высказываю свое мнение, даже если большинство других людей занимают противоположную позицию
16. На работу, которая кажется мне неинтересной, я решаюсь даже тогда, когда мне неясно, справлюсь ли я с ней.
17. Я легко заговариваю и с незнакомыми людьми, с которыми хотел бы вступить в разговор.
18. Я охотно заменил бы своего начальника, чтобы показать, чего я могу добиться, даже рискуя наделать ошибок.
19. Я не принимаю решения, пока не обдумаю всех его последствий.
20. Меня тяготила бы ситуация самостоятельного ведения переговоров.
21. Даже если я знаю, что мои шансы невелики, я все равно попытаю счастья.
22. В ситуации неопределенности выбора я все же склонен заключить сделку.
23. Мне не доставляет труда принимать самостоятельные решения.
24. Я доверяюсь партнеру только в том случае, если имею о нем достаточно полную информацию.
25. К успеху в делах меня приводит скорее неутомимость попыток, чем скрупулезность расчетов.

Ключ. К шкале «Рациональность» относятся следующие пункты опросника: 1, 2, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 19, 24; за каждый положительный ответ начисляется один балл, подсчитывается набранная сумма баллов (максимум очков – 12).

К шкале «Готовность к риску» относятся пункты: 3, 4, 7 (с обратным значением, т. е. со знаком «минус»), 13, 15, 16, 17, 18, 20 (с обратным значением), 21, 22, 23, 25 (максимум очков – 13).